

З ОЗАРКЕВИЧІВ НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА

К а з к и

Чернівці 1904. ==

Наклад власний ==

Видане Дениса Лукіяновича ==

На доказ повсякденя
Автора

З ОЗАРКЕВИЧІВ НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА

К а з к и

Чернівці 1904. =====

Наклад власний =====

Видане Дениса Лукіяновича =====

З друкарні тов. „Рускої Ради“ в Чернівцях
==== під зарядом Івана Захарка. ====

Сьвітлій частині народньої душі,
Чільній українській письменці,
Горячій приклонниці наших поневоле-
них селянок,
Олександрі Кулішевій (Ганні Барвінок)

присвячує
на доказ високого поважання
А В Т О Р К А.

З М І С Т.

Переднє слово видавця . . . стор.	VII.
Що мене вражало "	1.
Судільниці "	5.
Чортшце "	49.
Хмарниця "	75.
Простибіг "	82.
Рожа "	86.

Передне слово.

Чорта вже нема. Прогнала його наука, а навіть просвітила його гезузу, дарма, що в давнину сам чорт бував учителем людей: за ціну знаня й науки продавав йому чоловік свою душу.

Початків віри в чорта треба шукати в старині, Євреїж не так прийняли, як властиво перетворили свою давну віру в чорта аж після неволі вавилонської, а від Жидів перейшла вона до Християн, котрі надали чортові осібну, незалежну державу, зробили з него другого володителя сьвіта. Атже Син Божий, Христос не через що мусів зійти на сьвіт, як лише тому, що той підпав під руку чорта, котрий повели став чинником людського життя,

іменно підпало йому тіло людське і через те тіло своє треба чоловікови поборювати ¹⁾). Що до душі, то за неї іде боротьба між Богом а чортом. Та в початках християнства уважало ся ще чорта примиреним, слабшим ніж Христос, за те в середних віках перебігає він безкарно всі землі, коїть що сам захоче. І так в середних віках дійшла віра в чорта до повного розвитку, що було на руку католицькій церкві для укріплення її поваги і власти, бо чого не зробили люди з любови до Бога, се робили з боязни перед чортом.

Чорт у Кобринської, то наш старий знакомий.

Щоб заселити свою темну державу, спокушає чоловіка до гріха, бо тільки тоді може його душею заволодіти. Бідолаху Матія пайлекше спокусити, даючи йому гронаі.

¹⁾ Нарис історії віри в чорта, С. К-ий. Житє і Слово рік III. (1896) книжка 3-а стр. 180—188 і книжка 4-а стр. 287—295.

Чорт являє ся йому, як пристало на капіталіста: се не є той поганний ствір, якого черкав коваль на стіні, се грубий панок з люлькою в зубах, у червоній шапці. Від неписьменного не жадає він очевидно підписання грамоти на знак умовленої згоди, він жадає зневаги Христа, наче відшкодованя за те, що при хресті вирікав ся хрещений чорта. Однак лєкше підписати пергамент ніж лихословити Богу, тому й Матій замість послухати чорта, перехрестив ся і тим спровадив великий заколот у чортівській палаті. І ось тепер пізнаємо ще одну черту чортівського характеру, а то його месть. Не мав він уже приступу до Матія, то вкінці підліз йому під руку, переминившиє у корч бзини, а коли Матій сеї корч зрубав, його тькнув царалїж.

Цікавіший для нас чорт у другій казці. Волі чоловіка не може чорт зломити, за те володіє бісноватими і паними. Тому-ж і навчив

він чоловіка курити горівку, а ковалеві сам готової доносить, кілько лише душа забажає. Але сей чорт має заразом і внутрішні, демонічні аспірації: він дає чоловікові артизм³⁾. Що чорт був дуже інтелігентний, що знав філософію, навіть теологію, що природа підлягала його силі, се звісно, через те-ж то і студії природи — справа чортівська, а навіть папу Сильвестра II. (в X. стол.) з причини його математично-природничих студій уважало ся чортівським союзником. Але тут являє ся чорт учителем не наук стислих — лише штуки плястичної. Се цікаве. Та цікавіше средство, яким чорт послугує ся. І Фавет дістав від Мефіста напій, але Русні зробив із того напою — горівку. Міг би хтось добачити в тім неконсеквенцію, бо коваль малює як раз чорта, а ще надає йому таку погану статъ, що чорт стає

³⁾ Лист Кобринської до проф. Грушевського. Вістник р. 1900, кн. I.

посьміхом і се загороджує йому дорогу до молодиць. Алеж у все-світній літературі чорт є знов учителем магії, хоч ся була бичем на чорта.

Добродушних і сьмішних чортів, яких ошукують мужики, а то й баби, не бракувало і то власне в людовій фантазії, а навіть під сьм впливом і суворий чорт у релігійних легендах змінив ся. Такого добрягу-чорта маємо як раз і у Кобринської. Та коли вже за богато зневаги прийшло ся йому витерпіти, він покарав коваля і то знов на свій лад, оригінально. Його середновічний братодного маляря зате, що той поважив ся його занадто пересадно осьмішити, струтив з рустованя, тількиж як раз за те саме вратувала його Матір Божа. Наш чорт підкинув ковалеві крадене добро і тільки ангел знов за те, що коваль осьмішував чорта, звільнив його від шибениці.

Щоби між людьми ширити як найбільше злого, потрібні були чор-

тові помічники вірно йому віддані, т. є. чарівники та відьми⁴⁾. Кого чорт не може поконати силою, чи спокусою, сему запродує ся сам у неволю і служить йому за життя, але по смерті грішника така душа належить до чорта. У всесвітній літературі мужчини віддають ся йому задля слави, сили і знання, рідше задля еґоїстичних мотивів (богачства) а ще рідше задля любови; за те жінки віддають ся йому тільки задля роскоші і розпусти. У нас нема такої різниці, не маємо чарівників сьвітової слави (от якби Твардовскій) але її наші відьми не різнять ся від чарівників. Не стрічаємо у них виключно розпусти, за те вони так само, як чарівники могли прикликати чорта, наслати неврожай, сперти дощ, спровадити, то знов стримати громи і бурю, а що найважнійше і най-

⁴⁾ Matuszewski: Wiara w dyabła i czarownicę, Warszawa 1901. Віра в чари і відьми. Ф. Штіве. Жите і Слово р. 1897 стр. 130—141.

частіше: відібрати молоко у корови. Викрадали вони малі діти у поліжниць та виносили їх на лису гору, де кожного місяця відбувалися збори нечистих і там віддавали тих дітей чортові. Вистерігалися соленої страви (у латинників се зрозуміле, бо при хрещеню уживаєся у них соли), а впрочім не вирізнялися нічим від звичайних людей, хіба що з одежі все щось на лівій бік мусить бути у них обернене, або підчас процесії церкви не обходять.

Очевидно, що віра в чари і чудеса т. є. звичайї пояснити явища иньшою ніж причиновою звязею, чи випроваджувати наслідки з таких причин, з яких в природнім порядку річи ніяким чином слідувати не можуть, є стара як сьвіт. Але цікаве, що християнство боролось против чарів, злих демонів, що іменно Рим, де преці кожний авгур був всемогучим і упривілейованим ворожбитом і чарівни-

ком, не зробив впливу на християнство, а ще їй опісля довго не мала ся віра приступу до него. За сям пішла доба переходова, а в XI-ім в. віра в чарівників була вже загальна, хоч тільки в XIII-ім в. за декретував єї Тома з Аквіну. Але тоді вже папа Іван XXII. (в XIV-ім в.) поставив чарівництво на рівні з єресею і піддав інквізиції заведеній через папу Інокентія III. в 1220-ім р., а в XIV-ім в. появил ся сумної слави „Молот на чарівницї“ (*Malleus maleficarum*) з докладними приписами екзакуції. Можна мати різні думки що до єресї, певна річ, що хто має силу, сей може карати всяке відступство від пауючих догм, але процеси за чари різняться ся від всіх иньших тим, що мільони людий гинули за проступок, якого ніхто ніколи не допустив ся.

У нас також були самосуди і суди звичайні на чарівниць, на чарівників, але кінчали ся купелею

чи павленем чарівниць, значить ся тим, що в иньших краях бувало лише доказовим средством перед властивою карою.

Відьму представила Кобринська з тої нагоди, що таку долю чарівничу звістили і заповіли новонародженій дівчинці птахи. В „Судільницях“ маємо кілька таких казок, де представлена віра нашого народа в фаталізм, де дрібку відхиляє ся за слона фаталізму і закритих перед нами прав, які з ріжних познак і прочутя може відгадувати лише той, хто має тоньші нерви і більше ніж иньші чутливу душу. Міріам¹⁾ каже, що маємо дві сьвідомости: змислову і трансцедентальну; нам здаєть ся, що вони дійствують нерівночасно, але се така улуда як і погасане зьвізд при сході сонця. Хоч трансцедентальна сьвідомість дійствує постійно, то про те не все

¹⁾ Wybór pism dramatycznych M. Meterlinka tłumaczył Miriam (З. Пшемицкнй) Варшава 1894 стр. LXXIX, LXXX.

і не всі знаємо, бо по фізіологічним законам сильніші (емпіричні) вражіння приглушують слабші (трансцендентальні). А Метерлінк каже, що треба обсервувати се, з чого не уміємо собі здати справи, бо в тій несвідомості є ліпша частина нашої душі. „Рука, що не належить до нас, пукає в той спосіб у загадочні ворота інстинкту, можна-б сказати: призначеня, так близько вони себе. Відчинити їх не можемо, та треба біля них надслухувати“. Отже прочутя, сні, видіння, які лучать нас найтісніше з природою, повинні стати головним жерелом поетичної творчости. І ось драматурґи та белетристи звернули ся до сего, що вже спожитковували романтики, т. є. до людової віри в духів і весь надприродний чудесний світ і брали їх або наївно зі становища людових понять, або як символ для висказаня нових ідей. Тут бачимо найлучше, як символісти і модер-

пiстн, а мiж ними її Кобринська сягнули до того, що „дрiмає в корени зруба“, що „лежить десь у сподi народної душi“.

Прочi, надрукованi казки по-яснила авторка сама у вступнiй статi „Що мене вражало“, менi отже зiстає лиш оцiнити артистичне оброблене народних материялiв.

Ще Бродзiнський писав: „Цевна рiч, що народнi пiснi є найбогатшим жерелом поезиi, а штука, що робить iз них цiлiсть, увiковiчне характер народа i його культуру. На людових пiснях оперлася поезия Грекiв i Англичан, до неi звернули ся Нiмцi²⁾. I романтики справдi шукали в людовiй поезиi материялу зугарного до артистичного обробленя, отже тим бiльше неможливо, щоб i в нинiшню добу загальнiй зворот наукового сьвiта до фольклору (у нас дав пернiй почина Михайло Драгоманiв)

²⁾ Pierwiastek ludowy w poczyci polskiej w XIX. w. St. Zdziaarsk-oro. Варшава 1901. стр. 6.

не зробив впливу на поетів і белетристів тим більше, що символи могли там знайти цілі скарби чудес надприродности і загадок. У нас виступила Кобринська з рядом казок, а обробляючи їх, слобонила ся очевидно від похибок романтиків (сентименталізм, неприродність, до сьмішности неправдиві креації сільскі). Авторку притягав багатіи надприродній сьвіт уяви в народних казках, отже взяла ся до задачі дуже тяжкої. Вже сам вибір матеріялів із цілого баляету — річ нелегка, коли має ся видобути з него артистичну красу і поезію. Сих прикмет не можна псувати, коли артист хоче вляти в них новочасну ідею і витиснути слід новочасного майстра. Се зробив чудово Г. Гавптман у „ЗатоПЛенім Дзвоні“, представляючи нам драму завмираня артистичної творчости. А хто хоче цілу красу народних переказів вірно віддати, сеї мусить її перше всего прекрасно сам

відчутти і зрозуміти, достроїти ся до неї та стати на її рівни, кілька разів вимовляє слово від себе. До того треба мати не аби яку техніку і не аби який смак артистичний.

Здаєть ся, що авторка станула на висоті своєї задачі: умієтно підхопила і обробила предмет, а всюди достроїла ся до тону і виображення нашого люду, задержала красу і оригінальність материялу. Впрочем тут має слово критик а не видавець, неменьше вироблений в народнім змислі „смак читача“, як каже авторка.

Др. Денис Лукіянович.

Що мене вражало.

В міру, як входила я в чарівний світ нашого фольклору, вражала мене правда слів одного з великих італійських майстрів, (Віонаротті) що „ніхто не в силі видумати щось такого, щоб вже не дрімало в корени зруба“ — не „лежало деє у споді народної душі (як каже знов Мандельштайн).

Провідна думка моїх казок, то демонічна сила в природі, виступаюча з цілим апаратом мотивів, аксесорій і почувань простолюдина.

Перші з моїх казок появили ся друком „Судільниці“ ще 1894-го р.

В „Судільницях“ чоловік стає перед несвідомим правом сліпої потуги, закритої фаталістичної сили, про котру знають лиш віщі птахи.

У всіх тих казках виступає та нічим незломана сила права з цілим трагізмом свого призначеня.

В одній лиш змінює ся вона інтервенцією Матері Божої, т. е. понятєм

унаслідженням по поганстві про вплив жінки на демонів.

У першій виданню „Судільниці“ вийшли під заголовком „Відьма“, бо в одній казці того рода красаці сильніше підчеркнено.

Відьма то також містична потуга жінки, проявляюча ся лиш у негати́вним значі́ню, у ві́чній борбі добра і зла. Ся космо́чна жінка має за собою вікову історію у всесвітній літературі, яко персоні́фікація злих наклонів свого пола, або жертва вікових пересудів. У мене не виходить вона ані алеґорією, ані реалі́чним типом, лише еґрїстали́зованим понятєм нашого народа, еї демоні́зму, з відновідними акцессоріями і примі́тивним, локальним кольоритом, без ніяких підкладок і тенденцій.

Що більшу славу у всесвітній літературі має чорт. Він виступає не лиш алеґорично символом абстрактційних ідей, розв'язує філософічні проблеми і суспільні напрями, але часто пронаґує морально-дидактичні цілі.

Відповідно до тих задач прибирає він і відповідні цїхи характеру.

Наш народний чорт не відзначає ся такими високими аспіраціями. Він зичить гроші, краде, носить горівку. Сп-

дять у пустих хатах, болоті, дуплявих вербах та корчах бзини. Робить людям пакости, але лиш тогди, як его розсердять. Задержує однак загальний і вельми поважний рис: ж а д о б а п а н о в а н я над чоловіком і вельми оригінальну черту приписувану его демонічній власти як: сила людського таланту.

У „Хмарниці“ вражала мене борба чоловіка з природою і еї духове жите. Хмарниця думає, відчуває, сердить ся і улягає демонічній силі чоловіка.

„Простибіг“ то чудесна сила слова звісна із свого демонічного значіня в ріжних появах щоденного життя нашого люду.

В „Рожи“ демонічна сила міцно звязана з людським орґанізмом як: відноспість жінки насупротив мужеского пола, з характеристичними чинниками тої появи.

У дальшій тягу того народного оновіданя любов і материньство воскресают живцем поховану дівчину очищену з нечистих сил. Але що фабула взагалі грає в моїх казках невидну ролю, уриваю на легендарнім поданю про Матір Божу.

Не менче як самі теми вражало мене також велике богацтво акцессорній, котрі

самі по собі складають ся на вольми характеристичний народний кольорит; так само простота в понятю і висловленю, і обробленю предмету, надаюча також явісь відмінні індивідуальні цїхи тим творам народної фантазії.

В якій мірі з'уміла я вивязати ся із тих захоплених моею душею вражіннь, — най судить артистичний смак читача і ступень виробленого у народнім зміслї почуваня.

Н. Кобриньска.

Судільниці.

I.

Вечеріло. Сонце вже працало ся послідними промінями і поволи заходило, лишаючи за собою широку смугу червоної хмари, котра щораз більше блідла і темніла. На широкім почорнілім овиді стали продирати ся гейби ізза густої заслони блідонькі звізди, що чим раз яснійшим поглядали на неї оком.

Серед темряви майже зовсім счезала бляшана баня деревляної церковці, що ще недавно сияла від блиску заходячого сонця, темніли білі стіни сільських низьких хат таї деє пропадали густі садки невеликого підгірського сільця. Живий гамір людий, худобини і домашнього дробу затихав, вулиці пустіли, сільце враз із сонцем засинало, та лиш деє-не-деє коло якої хати рушало ся ще денним житем.

Два подорожні ішли поволи дорогою, оглядаючи ся на всі боки, чи би не удало ся їм де в селі переночувати.

— Може до сеї хати завернім, — каже один до другого, показуючи на велику хату і хороше обійсте порядного ґаздіства.

— Най буде — відновів другий, — коби лиш кого занитати ся, чи приймуть?

Увійшли на загороду, з хати ввійшов молодий іще, годний ґазда.

— Слава Ісусу-Христу!

— На віки слава!

— Не моглибисте, ґаздо, нас переночувати? — просять ся подорожні.

— Та я не бороню, — каже ґазда, — кобим лиш мав де вас примістити, бо у мене жінка, бачите, на тих днях, ... кожда година рахована.

— Та ми де будь, хотьси і на обійстю; тепер літо не замерзнемо.

Господар завів їх під оборіг, тай розновів, що Бог ему дав був уже трое дітний, та ні одно не перебуло четвертого року.

— Може вас Бог хоть сим потїшить? — кажуть подорожні.

ґазда подякував і пішов до хати, лишаючи подорожних під оборогом.

Голубе сріблисто-мрачне сьвітло обляло ціле село, хатину і оборіг, де спали подорожні. Бляхова баня церковці засіяла новим блиском, а невелика смуга потока грала ся з чарівним сьвітлом місяця,

захоплювала один бік города і бігла десь далеко у поле. Запах усеї зеленої трави розходив ся довкола, синявий блиск дряжав від своєї сили і гейби кивав високим журавлем, що дивив ся у глибоку, недалеко від хати, обцимбровану керницю. З хати доходив крик молодого жіночого голосу.

На місяць набігла легка хмарка, котра як би від него відривала ся, і по дорожні узріли дві срібно-сиві птахи, що без шуму махали широкими крилами, і сіли над вікно хати.

— А що? — питає одна птаха другої, а голос її видавав ся якби хто десь далеко у поли грав у сонівку.

— Іще не вродила ся — каже друга таким самим голосом.

— А що би було, якби вродила ся в сю годину?

— Хто будь вродив би ся в сесю годину, — каже перша, — то живби дуже довго, та мав незмірно багатство.

Птахи як прилетіли, так і відлетіли без шуму.

За якийсь час знов щось замаєчило в повітрі, ніби легка тінь і птахи знов сіли на вікно.

А що? — питає одна.

— Іще нічо.

— А що би було, якби в сю годину вродила ся?

— Як хлопець, то бувби великий злодій, а як дівчина, то би наробила своїй матери великого стыду, — сказала перша — і знов обі птахи збили крилами.

Коли третій раз прилетіли, дитина вже вродила ся.

— Що то за година? — питає одна другої.

— Тава година, що буде лиш три роки довше жити від попередних дітей, тай найде смерть в тій-о тут на подвірю керниці.

Подорожні чули се. Стають вони рано, тай розповідають газді, що так і так, що прилітали якісь птахи в ночі, тай казали, що і тога їх дитина буде жити лиш три роки довше від тамтих, і в тій-о тут на подвірю керниці найде собі смерть.

Газду якби хто ножем підрізав.

Росте дитина один рік, другий, але він ніякої втіхи не має. Керницю засипав камінем, забив дошками, а дитину ливляють обое як ока в голові.

Коли дитині було уже сім лїт, вони раз озирнули ся — а дитини десь нема; біжать до керниці, а дитина лежить на керниці, вони до дитини, а дитина нежива.

Як казали птахи, що тота керниця буде смерть їх дитини, так і стало ся, — в таку вже вродила ся годину.

II.

Пускали урльонників до дому. Іде собі один урльонник до свого села, а то вам така снєка, що храни Господи! Сонце гейби сказало ся: не було кутика, не було одної щелини, де би воно не забігло своїм некучим промінем. Пекло з гори у голову, з долини пекло розпаленим камінем, а за кождим кроком збивав ся порох, засиплював очи, ліз до рота і летів до поздрів. Жовняр сльовував, обтирав ніг із чола і кляв що ся влізло.

Вечером дістав ся до села, зайшов до одної хати, тай вприсив ся на ніч. Купив у газдині квасного молока, ззів, протягнув ся на лавиці тай заснув.

Спить він собі, аж чує через стїну: в другій хаті зойки, крик, біганина. А то, вибачайте, жінка розходила ся родити дитину.

— Отом си найшов нічліг — найчорт пірве! заклив жовняр, тай обернув ся на другий бік.

З вікна било проникаючим блиском. Він отворив очи, місяць світить, так як

у днину, а якісь дві сиві птахи літають по під вікна.

— А що? — питає одна, якби легким шумом листя на деревині, — ще не вродило ся?

— Ні ще, відповіла друга.

— А що се за година була?

— То була така година, що, як хто в сю годину родить ся, то не має щастя на землі.

Птахи відлетіли, але зараз вернули ся назад.

— Нет! нет! — сказала знов одна, — уже родить ся.

— А що там?

— Дівчина.

— А що єї тепер чекає?

— Єї доля, то той жовняр, що снить під вікном.

У тій хвили дав ся чути плач іно що вродженої дитини.

Жовняр хотів заснути, але вже не міг, сів на лавицю і протер очи.

З птахів ані сліду не було, лиш у вікно сьвітив місяць, возив ся блідою тінею по землі, і пуби насьміхав ся із жовняра, що вже тільки сьвіта звідів, а его доля ледви що видобула ся на той світ.

Злість розібрала его, що той крпкливий „бенькарт“ мав бути его жінкою.

— Чого смієш ся? — буркнув на місяць — що цікаво ему приглядав ся, — віриш птахам? О, не діждете ви того!

Коли все вже утихомирило ся і всі заснули. Жовняр устав, по-тихо увійшов, де була поліжниця, ухонив дитину і виніс на двір.

Господарство було статне, ціле обійсте обгороджене високим міцним плотом. Жовняр не нагадував ся довго: ветромив дитину на кіл тай пішов.

Час за часом іде, гей вода пливе а людям приходить ся усяке пережити. Та шнакше і не може бути, уже сам Бог так дає: то погоду, то громи, то тепло, то зимно.

На небі показала ся велика червона зізда з довгим як м'тла хвостом. Людям лячно стало. „Се не на добре“ — говорили вони між собою. Та ще стане яке-такє несеко, піднесе голову в гору, тай вие, якби его хто наймив, а людям від того неячого сьніву ще страшійше ставало. Прийшло ся, чують, що королі посварили ся тай виновіли собі війну.

Зачала ся бранка, стали стягати не лише молодих, але й старих воєків. Довго вони своїм військом бороли ся, довго перемагав один одного, нарешті помп-

рили ся. Вояків їм уже не потрібно було, тай знов їх порозпускали домів.

Не всі могли вернути, багато їх у війні полягло, багато лишило ся покалічених, а були і такі, що Бог їх від усього злого оборонив та ще з грішми вертали до своїх.

Від того часу, як жовняр почував у г'азди, де вродила ся була мала дівчинка, минуло вже з яких шіенайцять літ.

Раз сидить собі той г'азда у корчмі, аж там приходить якийсь підбулий вояк. Зложила ся компанія, вояк розповідав про війну, про вояцьку славу, тай про бідоване.

Г'азді внодобав ся жовняр, жаль було розходити ся, тай став его намавляти, щоби до него зайшов.

— Мені все одно, — каже жовняр, — тільки вже часу минуло ся, то най ще і так минає ся.

Приходить до хати, а напругів них виходить г'аздиня, тай така вам ладна дівчина, що жовняр аж облизав ся. Сусіди походили ся, а жовняр, і горівку не, і до дівчини залицяє ся. Дівчина стидає ся, рукавом закриває ся сусіди приповідують, фляшка по флящці, та так до півночи завело ся. Господар просить жовняра на ніч. Жовняр переночував, перебув іще одну днину,

другу, та-бо і трета динна минає, а жовняр і думки не має відходити. З бесіди г'азда довідав ся, що жовняр має великі гроші, дівчина ему сподобала ся; слово по слові вони зговорили ся, тай стали ладити ся до весіля.

Раз по весілю сидять вони всі при вечері, говорять то одно, то друге, г'азда став розповідати, як се тогди, коли его донька вродила ся, почував якийсь жовняр, та такі збитки зробив, що ветромив дитину на кіл, щасте, що дитинка на пеленку якось зачепила ся, тай на колу повисла.

Жовняр як то вчув, так остовнів.

— Таж то я був, люде добрі, — каже він, я сам, як мене видите, — тай став розповідати, як тоді він спав, як прилетіли птахи, що говорили, і як він був на них розсердив ся.

Та все таки своєї долі не минув: так вже мало бути, і так стало ся. В яку вже хто г'єдину вродить ся, така его доля.

III.

Зима. Сидить собі старенька бабуся у маленькій на край села хатині — сидить собі, але зима потискає, а то нічим у печі затопити, ні теплої стравп й хлипнути. Нема що робити, треба між лю-

ди іти. Обвила ся, в що мала, взяла костюр у руки, тай поплентала ся селом. Мала вона вже таких, що не забували на стару бабуся, та все таки найліпше любила ходити до доньки своєї сестри, багатой бездїтної молодиці. Тота єї голоруч не пустила: дасть то одно, то друге, тай за-єдно просить, аби бабуся молила ся, аби їй Бог дав хоть одну дитину.

Нарешті, Бог єї помилував і зайшла в тяжу, тож і бабуся не одно лїнше дістало ся як у перед.

Як раз тоді, коли бабуся зо своїм костюром у руках до неї догюнала, розпочали ся роди — мука вам така, що хрانی Господи! На такий час і бабуся придала ся, тай і на ніч облишила ся. Уже було пізенько, але бабуся не спить — сидить у кутіку, тай молить ся, аби Бог поміг щасливо душу розв'язати

На дворі так видко ся, як у днину. Місяць повільним кроком походжував помежи звїзд, що вельміхали ся до него, ніби дівчата до молодого хлопця, поморгуючи ясними очима, а сніг блищав тисячами іскор, ніби сріблом шита мережка в пречудові звїздки та колїсця.

Щось тихо зашуміло, гейби сніг ізеунув ся з даху — бабуся глянула,

а ту дві великі білі птахи, зо срібними по крилах краями.

А що? вже вродило ся? — запитала одна, якби вітер подув.

— Як раз в тоту хвилю.

— А що се за година?

— Смутна година: не мали до тепер дітей, тай лїнше, аби зовсім були не мали, бо та дитина, то їх смерть.

Заким бабуся вийшла з зачудованя, птахів уже не було.

Бабуся серце краяло ся, коли дивилася на втіху батька і матери та довго важилася, чи сказати їм те, що чула, чи ні?

Коли сказала, то радість їх потухла, та ніколи уже не вернула.

Росте хлопчина, такий вам красний тай слухняний, ніколи з него пїяка пустота не виходить, ні злого слова не чути, а родителям ніякої радості нема. Зачали его посылати до школи; він ходить, учить ся над усі діти, та все дивує ся, чому то его батько і мати не такі як у других дітей: ніколи чогось не засміють ся, не втішать ся?

Коли вже був великий, то став на родителїв налягати, що тому має бути за причина, що він аби що робив, аби як добре справував ся — не може їх розвеселити? Тато не хотїв сказати, але

мати не могла опертись одинакови, тай сказала : що так а так, така а така річ, що він в таку годину вродив ся, що має бути причиною смерти батька і матери, бо так говорили птахи під вікном, коли він родив ся, та що одна старенька бабуся, котра уже давно не жие, чула те все на власні уха.

Учувши те, син також дуже засмутив ся, тай гірко заплакав. Довго він ходив іще суміййний від своїх родителів, а врешті каже : „Знаете що ? коли то вже має так бути, що я маю бути причиною вашої смерти, то лінше розійдїм ся : дайте менї, що маєте дати, а я собі піду в світ за очі“.

Рада в раду і врешті пристали на его волю : продали, що могли, дали синowi гроші, а собі лишили лиш тільки, аби було чим докленати жите. Попраццали ся, тай він собі пішов.

Молодий, хороший та до того ще грошевитий, скоро дав собі раду в світї. За якийсь час оженив ся і тим іще більше свій маєток прибїльшив, та добре розгїздував ся. Жие він як пан, має, чого душа забажає, має добру вірну жінку та лиш одно его болить, що ніколи не уздрить її тата її мамі, а до того жінка все его рознигує : що він за один, відки, чи він сирота, чи має родителів,

тай де вони? Як зачала его нуждати, тягнути слово-по-слову, так за якийсь час дізнала ся те все, що хотіла.

Він був стрілець, тай ходив у ліс, на польовапе. Коли раз довший час не его було дома, жінка написала ніби від него лист до его родичів, розповіла де він е, що робить, як ему веде ся тай запросила, аби до него приїхали.

Родителі, звичайно як родителі, втішили ся так, що аж забули про свое нещасте, тай вибрали ся до сина в гостину.

Приїзджають, его нема, лиш сама невістка. Невістка до ніг їм припадає, по руках цілує, гостить чим може, тай раз-по-раз виглядає, чи не їде чоловік до дому, тай тішить ся, що се ему таку велику втіху зробить. Приїшло ся у вечір, его ще нема, вона постелила обоім родителям на постели, де спала з чоловіком, а сама положила ся у другій хаті.

В noci : стук! стук! — їде чоловік, але жінка міцно заснула, нічо не чує, лиш заспана наймичка встала двері отворяти. Він, нічо не питаючи ся, їде до хати, місяць світить у вікно : глип — а коло его жінки спить якийсь хлоп. Кров застигла в его жилах, люта гадюка обвила ся коло самого серця, зуби зціпенили ся, він дрожащою рукою

ухопив за стрільбу і цїлив у перед у мушкету, а потому в лежачу побіч него жінку. На той гук вибігла жінка, і заломила руки.

— Що ти наробив? — заголосила вона на весь голос. — Таж то твої батько, та твоя мати!

Стрілець повалив ся на соснінь, якби не живий,

В таку годину родився, що мав бути причиною смерти батька і матери і так стало ся.

V.

Ніч була темна, у воздуху пахло дощем, вітер гнав чорними хмарами, шумів галузями дерев і обривав на пів зосхле листе. Там та не там блищало світло, то хмарило ся, то розяснювало ся виразним ясным блиском. Часом загуло громом, а чорна хмара роздирала ся червоними світлими стрілами.

Серед чорної темряви щось замаячило над верхами дерев і ніби пугало ся в обдертих з листя галузях. Тріскуча блискавка потрясла небом і землею, а її огнисте світло відбило ся від крил двох чорних птахів, що спускали ся по над стріху одної мужицької хати і сіли над вікно.

— А що? питає одна птаха.

— Уже вродила ся.

— А яка тепер година?

— Така година, що відьми родять ся — відповіла друга птаха, і голос її згубив ся в оглушаючій гуку грому і птахи зезли в просторі.

Ніхто їх не видів, не чув, ніхто про те і не знав, що вродила ся відьма в селі.

Відьма підбула, виросла, а далі віддала ся. В селі зачало щось не ладно показувати ся; люде хоть не знали, що між ними є відьма, то стали догадувати ся. Десь то в одного, то у другого г'азди корова доїть ся: нараз щось зайде, що корова ані каплі молока не дасть або лиш сама сирватка буде, та її крихти не підседає ся. А що відьму найскорше мож пізнати на молоці, то люде й міркували, що є відьма між ними; не знали тільки, котра би то могла бути.

Аж раз один парубок колов дрова — а з поліна як був цілий сук, так винав. Він давно чув, що як через таке поліно подивити ся, то аби яка відьма, то мусить показати ся. Ухонив він поліно, дивить ся, а перед ним стоїть найбільша богачка в селі.

— Чого ти такої сили ужив, та на що ти мене тутки притягнув? Що тобі з того приїде, що будеш знати, що я

відьма? — заводила вона. „Скажи мені, що хочеш, я зробю, лиш не сьміши мене межи людьми“.

— А що можеш зробити? — питає парубок.

— Я найбільшу маю силу до молока, але як схочеш, то дам тобі таку сонівку, що лиш приложиш до губи — сама буде грати.

Відьма, бачите, знала, що парубок дуже любив грати на сонівку, та аж усьміхнула ся, коли побачила, як на згадку сонівки очи у него засьвітили ся.

— А коли ти мені можеш її дати? — питає відьма.

— Іди на новий місяць смерком у ліс, уломи галузу, сядь на неї і скажи „понад ліс“, а там вже дістанеш.

Парубок так і зробив.

Коли настав новий місяць, пішов смерком у ліс, уломив галузу, сів на неї таї сказав „по над ліс“.

Вітер подув, він підніс ся в гору, як половник, і ніби просто летів на місяць, що золотим серпом завис над его головою. Верхи дерев мигали під его ногами, як трава, а з середини ліса добував ся глухий, протяглий шум; часом попадала невеличка царинка, котру перебігла серна або прудконогий заяць. Ліс почав рідіти, протягла ся густа мрака,

під нею плпла ріка. Єго понесло здовж одного берега ріки, в котрій плюскала ся риба, а в високій над берегами троци шелестїли дикі качки

Нарештї надлетїв на високу лису гору; шум, що єго нїс, перестав, а натомісь чути було, якби який коровячий рик, нїби якийсь лютїй, нелюдський регїт.

Єму закрутило ся в голові, хоть чув, що вже не летить, а стоїть на місци.

— Як ся маєш? — каже відьма — добре було їхати?

Парубок протер очи якби з просомя. Господи! що тут нечистої сили! Чорти з відьмами гуляють, нїть та всілякі збитки виробляють.

— Ходи зо мною в танець — каже до него відьма.

— Най і так буде!

Гуляють, кілько гуляють, нїть, кілько нїть, а нарештї зачала чортівська спла суетити ся; кури могли заїяти, час було розходити ся.

— А де моя сопівка? — каже парубок до відьми.

— Не бій ся — каже відьма. Махнула рукою, прибїгли, преч би ся казало, вороги, дали єму золоту сопівку та ще до того і золоту порцію, посадили

на галузу, тай казали, щоби сказав „по над ліс“.

Парубок узухвалив ся, тай хотів підійти чортівську міць.

„Я видів уже, гадає собі, що було „по над лісом“, най-ко я ще уздру, що буде, як я иньше слово сказав би“.

Сїв на галузу, тай каже: „лісом“.

Гей, як не дмухне ним, як не зачне его нести, як не зачне від дерева до дерева товчи! Стовкло так, що мало душу не вителенало, тай ледви трохи живого кинуло під ліс.

Заким навернула ся людська душа, він духа з себе спустив, та найшли при нїм лиш кінську кість тай кінське копито.

Відьма страх рада була, що так стало ся, тай ніхто у селї не дізнав ся, що вона відьма.

Але-ж один чоловік з єї села ішов у місто з мітлами. То було досвіта, ледви що кинуло на зорі, тай трохи дніло. Іде він, аж дивить ся, а перед ним котить ся сито. Він за ситом, сито далї, він за ситом, а сито біжить у рудки та болотя. Але чоловік був годний, великий і як протяг ноги: хан! — тай зловив сито.

Щезай, бідо! відки тут сито взяло ся? — міркує він; приченив до череса тай іде.

Дивить ся за якийсь час, а то не сито, лише жінка тай ще знакома, перша богачка в селі.

— Чоловіче добрий! — каже вона — пусти мене тай нічо не кажи, а будеш мати тільки молока, кілька сам схочеш!

Він мав лиш одну коровину, а дітей купка, то гадає собі: може і справді біду пустити, може молока прибуде? А що мнї з того прийде, як буду єї сьмішити?

Відченив від череса, а вона пркипула ся чорним котом, тай побігла в село.

Прийшло ся в вечір, іде єго жінка до корови, доїть, а корова дає тай дає молока, гейби не та корова стала. Жінка не може надивувати ся, що то таке стало ся, а чоловік мовчить, бо боїть ся, аби відьма назад молоко не відобрала.

Але у куми відьми хибло молоко. Бувало, корови дають молока як дають, а тепер нема на що дивити ся, таке рідке як вода, ані підсяде ся, ані скисне. Газдиня журить ся, рознигує людей тай робить, хто що скаже: каміне по дорозі збирає, жужлі бере від цигана тай опарником парить, сьвяченим на Івана зілем корову підкурює, — але нічо не помагає.

— Ануко! — каже раз одна стара жінка, (а то було якось перед Великоднем) як прийде страстний четвер і вернете з церкви, то най ваш чоловік іде до стайні, най сяде собі за дверми, а щось ся вже ему покаже“. Каже то ґаздиня чоловікови. Він послухав еї і як прийшов страстний четвер, пішов по церковній відправі до стайні і сїв собі за дверми на стільчику. Сидить, кілька сидить, уже за північ пішло, і кури запіяли, але нічо не видів.

Минув ся вже Великдень, якось та ґаздиня подибала ся знов з тою старенькою жінкою тай розповідає, що чоловік засідав, але нічо не видів.

„Ануко!“ — каже знов вона, возьміть та підседайте на Юр'я, тогди найбільше відьми шаستاють ся.

Прийшло ся на Юр'я: іде наш ґазда до стайні, сїдає за дверима, чекає. Уже троха здрімав ся, аж тут щось зашелестіло. Він сховав ся, а его гейби заморочило, — дивить ся, нічо нігде нема, лиш під коровою пранник лежить! Тфу! нек тобі, відки ся тут пранник узяв? Се вже не на дурно, — гадає собі.

Взяв той пранник, проколов у ручці дїрку, тай повісив під образи.

Ледви відступив ся, а пранник прикинувся в куму.

— „Ей куме! каже вона, — пустить мене і нічо нікому не кажіть, а будете мати тільки молока, кільки самі схочете.“

Взяв він тай пустив її, нічо нікому не каже, і має вам такого молока, що жінка гладунів не може настарчити.

Але на відьмі лишив ся знак — дїрка, що він був зробив у ручці, лишла ся у неї у носі. Дивують ся нераз люди, звідки ся у неї та дїрка в носі взяла? — се бо вже не без того, аби щось у тім не було?

Деякі жінки закримітили, що у неї щось мусить бути на лівній бік обернене: як не хустка, то снідниця, як не снідниця, то фартушок, або що будь инче з одєжини. Закримітили і те, що коли з процесією стануть обходити церкву, то вона ніколи не може три рази церкву обійти, як другі обходять, лише припре ся десь до паркана і чекає, аж обійдуть. Сусіди сокотять ся єї, бувало, як огню.

Одна жінка білила раз у хаті і ви-несла на двір старе помело. Ні з того ні з ового прибігла відьма, говорить то одно то друге, покрутилась тай пішла. Жінка нагадала собі, що кинула на двір нерозв'язане помело, та що не годить ся

старе помело нерозв'язане кидати. Шукає помела, а за помелом і місце застигло.

— Ого! щось було нового — подумала собі, — якась певне „відміна“ проявиться у селі.

Тимчасом відьма видула з помела дитину тай лиш паугрує, де дитина мала вродить ся, аби підмінити. Але люди пильнують ся: доки дитина не хрещена, доти буде світло у хаті горіти тай жадна жінка, як возьме до себе дитину, не відверне ся до неї задом, бо усі знають, що відьма зараз би тогди дитину підміняла.

Не знала того лиш одна молода з першою дитиною молодича і коли нікого не було в хаті, а коло неї на постелі лежала дитина, вона обернула ся до дитини плечима. Дивить ся потому до дитини — а то, борони Боже! — ніби чоловік, а ніби пса. Голова вам така велика, як добрий гарбуз, а ніжки та ручки цілком такі, якби у пса.

Минає один місяць, врешті піврік, ба! і рік, і другий, а дитина ні росте, ні розуму не набирає.

— Се ніхто не зробив, лиш Корчуха — став раз говорити один парубок.

— А ти як знаєш? — питають ся его люди.

— Уже не питайте, я вже знаю.

Коли его раз приперли, він розповів, що, як на Івана пас коні в поли, Корчиха голіська, без сорочки вибігла до-світа у поле, стала росу згортати тай щось до себе говорила. Я нащурив уха — каже він — а вона говорить: „Людям жентицю, а мені молоко, людям жентицю, а мені молоко“. Я лежав у межі і тримав у руках оброкинку, та як вона каже: „людям жентицю, а мені молоко“ тай згортає до себе росу, я став оброкинкою до себе росу згортати, тай кільки вона скаже: „людям жентицю, а мені молоко“, а я за нею: що жичиш собі, най буде мені, а що людям, най буде тобі“. Коли другої, чи третьої днини я не гнав коні на нашу, повісив оброкинку у стайні на кілок тай ляг спати; я сплю, а то все щось на мене цян-цян, — дивю ся, а з оброкинки молоко тече.

Люди слухали тай покручували головами. „Може се і не так, а може і так“.

Всі, наприклад, знали, що Корчиха ніколи не могла удержати слуги в хаті. Наймить ся який, побуде трохи, а далі й відправляє ся. Люди запримітили, що найме ся у неї парубок як бурак, а за якийсь час поблідне, позеленіє тай скорчить ся у двоє.

— Богачка скупа, певне їсти не дає, говорили одні — а другі лиш між собою переглядали ся.

Лиш якийсь зайда вибув у неї цїлий рік та ще і на другий лишив ся, але й той такій став, гейби тїнь чоловіка.

Прийшло ся якось раз, іде той слуга до того парубка, що не дав его їздици людям молоко відобрати.

Коли ти — каже — чоловіче такій, що ти дав собі з моєю їздицею раду, і не дав їй людям молока відобрати, може би ти і мнї що порадив?

— А що тобі треба? — питає парубок.

Наймит став розповідати, що на кожний новий місяць їздици страшно его мучить. Скоро лиш місяць настане, вона встає в почи, возьме мітлу тай положить коло свого чоловіка, з тої мітли прикине ся така зовсім жінка, як вона, а тогди вона бере оброкінку, іде до мене тай закине на голову. Як лиш закине, то я зараз стану конем і лечу з нею через каглу на лису гору.

— Добре — каже парубок — як вже прийде єї час, ти прийде до мене, я єї вже навчу.

Прийшло ся, на новий місяць кличе наймит парубка.

— Сого дня вже вона буде товчи ся — каже до него — а я аж дрожу на цілїм тілі, як погадаю, яку буду му- сїв з нею муку витерпіти.

— Небїї ся — каже парубок — забрай свое манате тай іди в сьвіт, відкись прийшов, а мене заведи на свою постїль. Я собі вже дам з нею раду.

Наймит так і зробив, забрав ся сьві- тамп, а парубка завів на свою постїль. Я собі вже дам з нею раду.

Наймит так і зробив, забрав ся на постїль, підоймив руку на голову і піби спить. Аж чує, відьма встає, бере мітлу, кладе коло свого чоловіка тай йде до него. Лиш що хотїла закчнути на него оброкнику, а він як не схопить ся, як не вирве оброкнику як не кине їй на шию, а вона як почула оброкнику, то лише сви- снула через комиш тай полетїла на лп- су гору.

Тут вона каже до него: „ануко злїз, возьми з мене оброкнику тай будемо забавляти ся.

Але він не дурний був злазити тай іще оброкнику скидати.

„Нї, каже, я вже так буду забавля- ти ся“.

Дивить ся він, а там якісь вїби фе- хтують ся, тнуть ся, а все говорять „тни, не дотни“, „тни, не дотни“.

Він на то дивить ся, тай слухає, а врешті як не ухонить собі шаблю тай далі межн них. Махає, кільки махає, то в оден бік, то в другий, а все каже: „тни, перетни“, „тни, перетни“. Шабля, що захонить, то перетне: чи ногу, чи руку, чи хвіст у відьми, чи роги у нечистих, аж стали просити ся.

— Нічо — кажуть — не зробимо тобі, лиш не тни нас так дуже.

— Несь мене назад — каже він нарешті до кобили. Вона фукнула з ним у гору, що лиш вітер засвистав тай принесла назад до дому.

— Чекай-но — каже парубок — я тебе так не пущу.

Зліз, але оброкинку не скидає, завів до коваля, тай сказав єї підкувати; тогди привів назад до єї хати, тай стягнув оброкинку. Як лише стягнув оброкинку, вона знов прикинула ся жінкою, лиш на ногах і руках лишили ся підкови та змучена така, що ледви долізла до хати.

Не борзо вона вилзала ся, та довгий час лежала, а ту і наймита не було коло хати. Кличе вона свою доньку, що була віддана в тім самім селі, аби єї в господарстві поратувала. Донька робить то одно, то друге, звичайно донька муспть маму послухати, а найбільше ро-

боти має з молоком, нїм видоїть, нїм процїдить нїм позливає.

— Ей! мамо, каже вона — у вас такого молока! чому ви так не зробите, аби й у мене було?

Відьма нїчо на те не відповіла, лиш казала їй принести з дому грудку масла. Взяла таку саму грудку свою тай на силу, бо була ще слаба, пішла з донькою на ріку тай кинула своє масло у воду.

— Кидай своє — каже до доньки.

Кинула і донька своє тай дивлять ся: доньчине масло — як унало, так лежить, а до маминого позлазили ся де черваки, де п'явки, де яке було паскудство, тай за одну мінуту усе масло розханали.

— От! — каже відьма до доньки — видиш, ти трошки маєш, але твое чисте; така твоя душа чиста, а мою душу по смерті рознесуть вороги, як мое масло рознесли водянні хробаки. — Але що з того, що я то знаю, коли я так вже мушу робити.

За якийсь час відьма вилізала ся тай і підкови десь посчезали. Певне ма-ла на кочерзі їхати на лису гору, та там нечисті повідривали.

Аж ось ударила велика суша. То було з весною. Все аж просило дощу, а то вам аби крапинка. Збіже пожовкло, тра-

ву повиналювало, що худобині пічо в рот ухонити. Кождий журить ся, бідкає, бо що голодом пахне, то вже не жарт.

Між людьми тільки і бесіди, що то не що инче, лиш якась відьма дощ сперла, а до того той парубок, що видів, як Корчиха молоко росою до себе згортала, видів раз у ночі і то, як вона у полю лізла на хрест до гори ногами.

Що Корчиха була відьмою, люди давно і без того міркували, — а вже аби як, то самовшта людина не буде лізти на хрест до гори ногами.

Рада в раду, але инчого способу нема, лише взяти відьму, звязати мізинний палець з великим пальцем від ноги тай кинути у воду.

Зібрала ся старшина громадська — ідуть до Корчихи.

З першу вони стали нуби оправдувати ся тай питали ся, чого вона по ночі у поле ходить тай до гори ногами на Боже знамя лізе?

Відьма клене ся, на чім сьвіт стоїть, що вона в ночі в поле не пішла би навіть, не то на хрест лізла та ще до гори ногами.

— Ні — каже старшина — то вже не дурно було, — ходи з нами!

Беруть відьму, ведуть до ріки, вона уся трясє ся від страху та аж пла-

че зі злости та встиду. Ведуть її — але її чоловік вихопився з хати тай побіг хильцем до пона. Став казати, що так а так, така а така річ, сьмішать мені жінку, кажуть, що дощ заперла, на гвавт витягнули з хати тай ведуть до ріки.

Піп уже не раз чув, що такі чутки розходилися про Корчиху, але не міг дозволити на такі забобони. Бере хрест у руки тай іде против парохіянів.

„Гей людо! — скричав він — схаменіть ся! що робите! Без Божої волі нема нічо на сьвітї тай нічо бути не може. Се не відьма заперла дощ, але Бог вас карає за ваші тяжкі гріхи, ходіть до церкви, помоліть ся, Бог змилосердить ся над вами.

Одні, уздрівши пона, повтікали, другі пішли за ним до церкви.

Піп став правити молебень, люди поприсякали, молять ся, а відьма, гейби не вона, аж припадає до землі, молить ся тай без поклони. Люди лише з під ока позирали на таке „фальшивство“, та коби не піп, то були би її таки на місци убили.

Відьма уздріла, що се не жарти тай таки у ночі пустила дощ.

— Славити Бога за дощик! — говорили люди.

Трохи втихомирило ся тай призабули на пакости відьми.

Але відьма не забула на стид, який їй зробили тай задумала німстити ся.

— Коли не удаю ся посухою, то пождіть, я зачну собі з морозом! Не вдало ся з весни, то вдасть ся в осени.

Прийшло ся перед Матками, відьма пішла у місто, купила чотири нові горшки і наварила в них каші. Скоро вже добре потемніло, вона взяла тоті горшки та пішла з ними в поле.

Але той парубок, що їздив нею на лису гору тай видів, як вона росу збирала і на хрест до гори ногами лізла, мав уже на неї добре око. Пасе він коні, аж видить, а відьма щось закопує під межою. Копле вона на одній границі, на другій, на третій, ба! і на четвертій — доста, що на всі чотири сторони: як сонце сходить, як западає, від півночи і від полудня.

Скоро вона пішла, він далі на того місце, став відкопувати тай виконав горнець із кашею, іде на друге — витягає другий, іде на третє, на четверте, так витяг усі чотири.

Іде він потому до єї хати — всюди темно і тихо — відьма спить. Він узяв тоті горшки тай закопав під чотири вугли: один горнець під один вугол, дру-

гий під другий. так само третій і четвертий, на всі чотири боки тай чекає ранку, що з того буде?

Прийшло ся рано: а то вам як не натягну морозу повну хату та такого морозу натягло, що ціла хата аж побіліла, а відьма зо своїм чоловіком на віки замерзла.

Так загинула відьма, що мусіла так жипти тай так робити, бо в таку вже вродила ся годину, а з нею й еї чоловік загинув, — відай тому, що обставав за ворожицею...

V.

Іде богомільник. Іде здалека на сьвяту гору, до Матери Божої, що царствує в білих мурах монастира серед букового ліса.

Богомільник був уже підбулий чоловік, упав на ноги і не міг держати ся своїх людей із-за Бескіду.

Ідїть ви, людоньки добрі, наперед, — каже він до них. — Не ждїть мене. Матїнька Божа мене і самого доведе.

Та хоть він лишив ся своїх, то не лишав ся инчих людей, що гейби одним пасмом тягнули ся.

А йдуть вони не день і не два, але від Зелених Сьвят аж до сьвятої Покро-

ви; лишають роботу, поле, хати та ідуть поклонити ся Пречистій Діві Марії, упросити ласки єї небесної.

Ідуть вони, ніби ріка пливе, розливає ся, росте в очах що раз инчим цвите цвітом усякої ноші людей з різних сторін. Іде компанія за компанією, повівають хоругви, блищать хрести і широко лунає пісня: Пречистая Діво Мати руского краю.

То знов скриплять вози, із-за високих драбин визирають дитинячі голови, вязки єїна і узлики богомільників.

Громада за громадою, віз за возом, пісня за піснею несе ся з тисяч грудий і паде до ніг Діві Марії. — — —
— — — — — — — — —

Від западу хмари зажеврили багровим огнем.

Велике як колесо сонце видало снапами проміння на простору рівнину перерізану тонкою струєю ріки, що як срібна нитка крутила ся серед колосних нив та буйних засіяних ріжним цвітучим зілем єїножатній.

На горі із-за близької мраки забілили мури монастиря, заясвіла бляхова баня золотом сонця, усіми красками блискучих хмар.

Одно велике побожне зітхане вчувалось із тисячи грудий, з утомлених

лиць сияла радість. Голови клонили ся як колосе, а руки і серця підносили ся в гору — Слава Тобі, Господи! Радуй ся, Невісто неневістная! — — — —

Старий богомільник принав до землі, хрестив ся і бив поклони.

Довго він так молив ся та коли хотів устатп, аби йти за другими не міг піднести ся з місця. Надармо піднирав ся грубим костюром, надармо силував ся підоймити ноги — утомлене перемагало.

Хтось зайшов із-заду і піддержав его. То був високий білявий молодий ще чоловік.

— Дай Тобі, Боже, здоровля, чоловіче добрий, що ти ратуєш мене старого!

— Труджені ви бачу; певне йдете на гору; гора стрімка, каменцста тай з під ніг усуває ся.

— Знаю я ту доріжку, знаю! Нераз вже мої ноги її донтали, але ніколи не зіслабали, як тепер. Старість не радість.

— Хто в Бога щасливий, тому і радість, а ви якби у Бога не щасливі, то не дав-би вам такої глибокої старости дочекати ся тай сили, що вас веде з такого далекого краю.

— Хто може знати, як у Господа Бога записаний тай менї просити би ще его ласки небесної, доки житем дарує.

— Ви богомільний чоловік, можете ще й за других Бога просити тай не в послїдне на сьвяту гору ідете.

— Але тепер ви трудні, спочити би вам треба. Зайдїть до моєї хати, вона недалеко; переночуєте, а завтра підете, куди вас Бог веде.

— Най Бог заплатить, чоловіче; менї таки треба-би припочати, а як Бог дасть дочекати завтра, піду на сьвяту гору, помолюсь за вас і за дїточки ваші.

— Бог з тебе говорив би, богомільче — зітхнув газда. Але у мене дїтий нема, тепер жінка саме що з дитиною розходить ся та нїяк розв'язати ся. Шукаю якої щасливої душі, аби увійшла в хату, може Бог вам ту ласку дарує?

— Дав-би Бог, щоби так було; все в его руках.

Богомільник стиснув костур в руках і потюнав за газдою.

Через дорогу він ему розповів, що вже тринадцять лїт, як із жінкою побрав ся, та аж тепер їх поблагословив дитиною, лиш не знати, хто жити буде.

— Не страхай ся, здай ся на Бога — потїшає богомільник, так буде, як Бог дасть.

Газда гостив богомільника чим лише міг, що лише сам без газдині міг приладити.

На нічліг приніс сїна і постелив у хоромах.

Струджений богомільник зразу твердо заснув, але десь по за північ збудився і не міг уже більше заснути.

В хоромах було якось душно, він отворив двері і вийшов на двір. — —

На дворі було ще темно, яснійші проблески лиш слабо пробивали густу темряву. Легкі від сходу сонця подуви будили сонну землю, шелестіли вузкими листками верб, шепотіли з верхками осету і обвитими в темряву цвітами водної лелії. — — — — —

Прорвало ся прозорим сьвітлом. Ціле небо загоріло багровим блиском, залопотіли крильми нічні сумраки і пронадали у янім просторі. — — — — —

Над самою головою старця ударив крильми великий чорний сумрак пробитий стрілою ясного проміння і мов зареготав ся.

— У десятім року повісить ся.

Старець здрігнув ся, нерехрестив, підніс руки тай став голосно говорити молитви.

Із-за горп підносило ся здерове, погідне сонце і кидало пригорцями золоті блиски.

Двері хати тихо отворили ся і вийшов ґазда. Єго лице було таке саме ясне і погідне як сходяче сонечко.

— Бог поміг — сказав він радісно — дав мені сина.

Богомільникови серце стиснуло ся. Він подивив ся сумно на втішеного батька, хотів щось сказати, але замовк, не мав серця єго радість розбивати.

На що казати? — думав він про себе. — Тут ніхто нічо не поможе, як уже така єго доли.

Ліпше завтра помолю ся за них на сьвятій горі.

Все в Божих руках.

Час єму вже було відходити. Ґазди стали єго просити, аби вернув ся тай держав їх дитину до хресту. Коли вже на такий час потрафив — тай все ґараздом обійшло ся, то най хоть покумають ся.

Богомільникови ніяк було відказувати ся тай від того таки не годить ся відказувати. — — — — —

До монастира було недалеко.

Лучі сонця підносили повони мраку і відкривали сьвятую гору.

Висока вежа монастирської церкви вибігала високо понад верхи дерев, прорвала хмару якби вирізана промінем сонця на яснім блакиті неба.

Рівня по під горою вже роїла ся від людей, возів, усяких перекупок і кущів.

Одні розбивали великі пакы, розвішували на шнурках образи, хрестики, металики, стяжки, розкладали молитвенники, зеркала, сонілки. Там знов продавали свічки. На низьких окритими дошками стільчиках розкладали булки, медівники, мальовані цукорки. Садівнички сиділи з кошиками яблук та иньшою садовщиною. — — — — —

Крута стежка до монастира вела стрімким берегом, по обох боках росли старі буки з нумерами новирізуваними богомільниками перед десятками та сотками літ. Мункий камінь суне ся з під ніг, лише подекуди придержує ся грубим, покрученим як гаде корінем.

Люди йшли тихо, зрідка лиш перекидаючись словами або відмовляючи молитви. — — — — —

Побожну тишину переривали лише в ряди — годи нескливі крики жебраків. Вони витягали поломані руки, коліна, підносили голови з виплилима очима і

заводили на всілякі голоси: За ваше здорове... за душі померші, до Ісуса Христа — до Матїньки сьвятої. — Деякі підносили хрести в руках і заклинали мир Божий до милорердія. — — — —

Там та не там брєїли як бжолки лірники, а коло них кучка людей зігхає глибоко, киває головами і киває по крейцару, а лірник крутить корбою таї співає піснї до Пречистої Дїви Марїї.

На самій горі був ліс людей.

З налицями в руках, з вузликами на плечах багаті і бідні, обуті і босі падали на колїна, цілували землю. Над повінею голов і палахкаючих сьвічок висїло ясно денне сяєво і клонило усї голови перед Божим престолом виславленим на честь Пречистої Дїви.

Протяглі шемри людського гамору вражали тишиною, серед котрої чути було рівний звук дзвінків та голоси монахів, що благословили.

Служба за службою, акафист за акафистом... Нарід тише ся до кутів, де сидїли душнастири, сновїдали і розрїшали его від тяжких грїхів.

Вдарили у великий дзвін. Чистий его голос підлетїв як орел, бив крильми і нїс ся високо у блискуче сяєво.

Весь нарід упав на колїна; зачала ся велпка служба Божа.

До середини церкви, де був образ чудесної Матери, ледви мож було досягнути — так люд довкола тиснув ся. —

Заслона поволи підносила ся і показувала ся Матер Божа.

Лице Її ясніло щастем і тихою радостію. Широко розвинула руки і довгим рантухом якби обгортала увесь сьвіт, усіх бідних, зболілих, усіх тих, що до Неї горнули ся і шукали у неї спокою.

Поволи зступала з престола, пліла серед звізд сьвічок і об'яв'їла кадила, прикладала руку до зболілих сердець, утирала сльози, здоровила хорих і тихомирила стони нещасних.

З усіх тих лиць щезав смуток, висихали сльози, роз'яснювали ся без блиску очи.

Ніхто вже не чув болю своїх ран, ні серця, не чув суму душі. — — —

Старенький богомільник лежав хрестом. Серце его отворило ся якби пробуджена сонцем земля; душа рвала ся високо, а в грудях грали пісні, яких він ніколи не чув, на уста наворачтали ся слова, яких він ніколи не вимовляв.

І молив ся він за себе і за всіх живих і мертвих, молив ся за тих, що ще будуть на сьвітї жити і за маленького

народженого, тяжко засудженого страшним приказом долі. — — — — —

Тимчасом г'азди ладили ся до хресту. Вже гостей запросили та лиш чекають на старенького богомільника.

Кумів було щось десятеро, але богомільник стояв у першій парі і держав дитину на руках.

Довго вони еще потому не хотіли его від себе пустити, але все таки прийшов час і на те.

— Повертайте знов коли до нас — просили відходячого, як Бог дасть, що будете іти на сьвяту гору.

Але богомільник покивав головою. Старший він уже чоловік, та хто знає, чи вже не задовго не чекає его дальша дорога.

На відході поблагословив дитину таї поклав у руки образок Матери Божої, що купив був на св. горі.

Мати убрала образок в рами і повісила на стінї, а коли дитина піросла, то рано і вечер проводила їй перед сим образом молитви. — — — — —

Хлопець росте, як з води. Вже і до школи кличуть. Старі тому і раді. До роботи заставляти его не будуть, робота і без него зробить ся — е кому у них робити, а як буде учити ся, то може вийти на пана або на попа. Коби

здорове, дякувати Богу, є з чого потягнути.

Одним лише журять ся, що злого професора у селі мають. Учити він учить, але дуже дїтний побиває: „Так і треба, — кажуть деякі люди, — як би не був, то дїти не слухали-би тай нічого не научили-би ся“. А наші гзди аж дрожать, аби їх дитину коли не вдарив.

Ходять вони до него тай просять, аби мав побачине і не був їх дитину, бо тільки всего у них.

Хоче професор їхати до міста, конї з плуга випрягають і город йому з'орють, тай своїм насїнем засїють. А мати понесе професорцї то курку, то кланю яец, то масла або троха садовини, звичайно, у богацтві дїє ся. — — — — —

Аж якось снить ся матери сон.

Снить ся їй якась довга сїножать, сопечко так сьвітить, сияє, трава висока, зелена. Якїсь люди нїби в тїни снують ся, та щось говорять, але бесїди їх не розуміє, хіба видить, що ступають, та трава під ними не угинає ся.

А там нїби журавель, іде хтось просто до неї. Дивить ся, а то богомільник. Сивий був як голуб тай, як се бувало, з налицею в руках. Іде він против неї. Став — тай тричі сплюнув.

— А ти чого сплюваєш, старче добрий? — питає вона.

— Сплюваю бо моя душа вже чиста, а твою ще чутти.

— А чогож твоя душа до моєї пристає?

— Довго я на те чекав, аж мені дозволено, тобі показати ся тай свій гріх снокутувати.

— Та ти був все такий богомільний, що ледви на тобі які гріхи лишили ся?

— Бог приказує нічо не тайти, а я затаїв перед тобою те, що у десятім року твоя дитина тяжку годину буде переживати.

Вона еснула ся і прокинула зі сну. Серце у неї молотом било ся.

Ще тої самої днини пішла на св. гору, наймила службу Божу і акафист до св. Дівн Марії, аби ратувала еї дитину, не дай Боже, від якогось нещастя.

Розказувала про сон чоловікови тай обое так сокотять хлопця, що з ока не спускають. Нігде самого від себе на мінуту не лишають, хіба лише що сам до школи іде, а вже тогди то одно то друге вікном визирає.

Одної днини пішов хлопець та як все до школи.

Чекають — вже час є звідти вертати, а він не повертає ся.

Сусідські діти повертали, а его все ще нема.

Зачали розшукувати дїтний.

Діти розповідали, що він уже давно пішов до дому, що его професор бив тай він утік із школи.

Вони уже нічо більше не питали, лиш якби не самовиті побігли до школи.

Хлопець видів із-за дуплавої верби, як вони бігли дорогою, але не показував ся їм на очи. Жаль, злість, розпука розбирала его дїточе серце.

Але схопив ся, обтер сльози і бігцем побіг до хаті.

Прибігає.

В хаті нема нікого.

Оглянув ся — якийсь мотузок лежить на лавици. Дрожащими руками ухопив мотузок, зробив петлю, закинув собі на шю і прсунув стільчик до сволюка. Нараз якась мрака заслонила ему очи. Матір Божа вихилилась із рамок і накрила его своїм довгим, прозорим рантухом.

Тато і мама вбігли до хати.

Хлопець з петлею на шиї — клячів перед образом Матери Божої і молився.

Вони обое унали на вколїшки.

Їх дитина пережила тяжку годину.

Чортище.

I.

Тихо тай темно на сьвітї божому. Ніч лягла на землю тай вкрила ся великою, чорною плахтою, з під котрої виростали якісь страшні, темні мари. Одні пнуть ся високо, неба досягають, другі зігнули ся у двое, або прилягли до землі, як би на кого засідали, иньші знов ніби зібрали ся на тайну нараду тай хильцем розбігали ся.

За днини вони виглядали инакше. То були хати, стодоли, стоги, обороги, сади, верби, тополі тай преддорожні хрести невеличкого подільського сїльця. Але тепер всі вони перемінили ся, стали якимись грізними постатямв, що аж у душі від їх виду замирає, тай дроз переходить тілом.

В однім кінці бухало розтертим у вогни порохом, і здавало ся, що розлючена змія кидєє ніздрями стовни ясних іскор, хропить, сопе тай кланцає зубами.

Коли се отворили ся двері низенької, припалої до землі кузні і з пащі розжертого звіря бухнуло ще жеврійшим вогнем.

Великий ковальський міх роздував розжарене вугле, кидав довкола червоним полумем і обливав стоячого з клецею коваля, що з розгоном підносив тай спускав клевець на вбите в дубовий ковбок ковало. В округ стояли колеса, плуги, драбини, борони, а поміж тим штики коси, сокири несебно миготіли блиском роз'яреного вогню.

На деяких із тих нарядів сиділи г'азди і парубки з села. Очи всіх були вліплені в окончену, як смола, стіну і сьміяли ся до рознуку.

Із за червоного полумя показувала ся довга, витягнена стать, великі, голі, зубаті крила стреміли до гори, кудлата голова кінчила ся острою гейби у цапа борідкою.

— Ади! Ади! — мішали ся різні голоси, — які вилазять йому роги, які криві очи, тай хвіст як сьмішно закручений! А бодай того коваля, — де він ему так придивив ся? Крила зовсім як у лублика. А нігті які? Ха, ха, ха! Тай кінські конита, — бігме — кінські конита має, — договориювали сьміючи ся люде.

— А може би ему ще більше крильця закрити, чубок поправити, — приговорював сам коваль; кинув клевець, узяв заострений зубок борони тай став ним дерти по стїні, а з під зубка виходили здорові, білі риси. — — — —

Уже гасди повідходили, а коваль все ще стояв при стїні тай рив зубком. То чуприну ще більше розчухрає, то брови піднесе, то щось коло губ закроїть, через що чорт іще більше вишкірить зуби.

Та коли покронив вогонь водою тай змучений протягнув ся на постели, аби відпочити, чорт до него: — Що я тобі винен, що ти мене такого поганого змалював? Тенер скоро хто прийде до кузнї, то лише з мене кепкує, а ти ще добагаєш: то крила викручуєш, то зуби вишкіруєш. Де ти справді мене такого видїв, що такого сьмішного тай поганого людя показуєш тай за що так збиткуєш ся?!

Коваль сам не знав, де він его такого видїв; він якимсь таким зродив ся в его душі, тай такого змалював.

А приходила ему найбільше та охота тоді, коли нанив ся горівки, котру сам чорт ему піддавав.

Ковальство тяжка робота: бити клевецем цілий день, то не жарт. Тож коваль

все собі тримає флящину, потягне в ряди-годи, трохи побрїнить ся тай знов до роботи бере ся.

Хоть він з горівки ніколи не випускав ся, все таки трапляло ся, що в горлі висхне, заки сам до корчми зможе піти, або кого післати, а часом і жид не хоче дати, заким гроші на стіл не покладе.

— Ох! коби то мені, як лиш очі отвору, фляшка горівки на столі, — думає нераз коваль про себе тай зітхне глибоко. — — — — —

Одного ранку дивить ся він, а перед ним стоїть на столі фляшка горівки. Він так утішив ся, що таки від разу не роздумуючи, вихилив цілу фляшку нараз. Другої днини так само, третої знов фляшка з горівкою на столі.

Відки та горівка може брати ся? — гадає нераз коваль — тай чогось здрігне ся, відеуне фляшку тай бере ся до коваля. Але що ударе клевцем, то зиркне на фляшку; а вона стоїть, як стояла; через біле скло видко горівку чисту як слезу, а таку пахнучу, що коваль лиш ніс підносить тай нюхає, аби як найбільше втягнути в себе милого запаху. Аж не втерпить: ухопить за фляшку тай лиш сухе дно лишить ся.

І чує, як чортівський напшток ходить по жилах, кров розгріває ся, бе в висках, якась страшна стать виринає перед его уявою, з початку десь далеко ніби із за густої хмари, а потому все ближше, яснійше, аж так близько, так ясно, що він кине клевець, ухонить який будь острій кусень зеліза, тай зачне пороти по стїні; а з під зеліза чим раз виразнійше визначають ся форми і закрої страшного чудовища, котре люде чортом називали. — — — — —

Слава про ковалеву штуку рознесла ся геть по селу. Чи мав хто яку потребу, чи не мав, ішов до кузні, аби на чорта подивити ся. Забіжить яка цікава молодниця та як узрить таке чудовище, то лиш очи відверне — коби, не дай Боже, „не задивити ся“. Прилїзе стара баба, та аж страє ся тай зачне хрестити ся, аби до неї пристуноу не мав; а що дівчата, то цілми гурмами бігають до ковалевої кузні, та з чорта вже так сьміють ся, що влїзе ся.

— Який страшний та поганій, які сьмішні у него очи, які криві брови! А руки як у старого злодія! А назурі як простер! Тай кіньськими коницями пристуноує, гейби танцював. Ог се раз на-

рубок, нема що казати! Не жаль подивити ся тай у танець піти!

Чорт тільки чекає, аби сам з одним ковалем лишив ся.

— Поганій ти чоловік! Малюеш ти мене поганого, а сам не красній від мене! Я тобі добре роблю: даю тобі, що тобі наймилійше, а ти так зо мною поступаєш, так відплачуєш ся! До церкви ходиш, слухаєш слів святих євангелістів, що кажуть хліб за каміне віддавати, а ти за мое добро сьмішиш мене тай поганиш перед людьми! А що вони тобі доброго робять, тоті люде? Працюєш, тягнеш міхом, товчеш клецкою, що аж духу в тобі не стає, та ледви з голоду між ними не згинеш. Чи ти їх не знаєш? Не знаєш, яка то погань, яка мерзість? Ти моею горівкою розгріваєш серце, розгонюєш журу, а за те мене сьміхом пускаєш?! Знаєш, як люблю заліцяти ся до молодиць, а ти мене їм таким показав, що вони очи від мене відвертають. Аби м тепер і найкрасшим хлопцем прикинув ся, то ніяка дівка не схоче мене, коли знає, що я кіньські кошта маю! А ти знаєш, як то мене болить, як дразнить, коли яка стара баба зачне колоти хрестом; а чим вона красша, чим лїнша від мене?

— Може се і правда — гадає собі коваль — та все таки не може перемогти себе, аби не доповнити чортівську статтю. Щось горіло в его голові, кипіло в серцю, тай рвало ся якоюсь неперенертою силою показати явно те, що тайло ся в его нутрі. Чим більше він прикладав ся до своєї роботи, тим більше якась туга притягала его до неї і могучим жаром будила чим раз більше уподобане, що грало усіми звуками его душі, ставало ся ударом серця, кружило в жилах.

Нераз стоїть він так довго тай дивить ся на свій твір, аж той набере життя, зачне кивати головою, розмахувати руками тай лаяти ся :

— І знов ти мене дразнив, знов підчеркував, аби мене поганійшим зробити ! Спамятай ся, чоловіче ! Ні користи тобі з того, ні добра, лиш якась зловна утіха, а менї кривда.

Часом ковалеві жаль зробить ся чорта. Може він справді не такий лихий, не такий страшний тай чорний, як він его змалював ? Але тогді ще більше охота его збирає, робить его ще поганійшим : то ріжки докрутить, то борідку заострить, розчпнірить нігті.

— Поправляй, поправляй, братчику ! — бо що би ти для своєї слави та пихи не зробив ? ІЩо тебе обходить моя

кривда? аби ти лиш був вдоволений!
Диви ся, абиьь того не жалував!

Страхом переймає коваля: возьме мітлу, всадить у саджу, аби стерти чорта зо стїни, але як подивить ся в очи чудовища, як пригляне ся усїм рїсам, до котрпх так прикладав ся, то й кине далеко мітлу від себе, як злу покусю, що грозила знищити образ его духа. — — — — —

Ремісло ковальське упадає, люде ходять до кузнї, але вже не для ковальської роботи, а лиш тому, аби чортови придивити ся.

А ходять дивити ся не лиш зі свого села, але і з сусїдних сїл. Іде хто на ярмарок, або на торг у місто, то не мине кузнї; або таки наумисне вибере ся подивити ся на чорта.

Десь донесло ся про ковалєвого чорта до двора, до самого пана. Дивить ся коваль, а перед его кузницею стає чвірка з каритою, вилазить пан тай іде просто в двері.

— Що ти, ковалю, за такого чорта змалював, що усї люде йдуть дивити ся тай тільки і бесїди, що про твого чорта? — каже пан.

А ось він тут є — показує коваль на стїну.

Дивить ся пан на чорта, а чорт стоїть, як его коваль змалював, тай вишкірив зуби, ніби вельміхає ся. А пан, що подивить ся, то аж за боки бере ся.

— Се сиравді, ковалю — каже він — у тобі чорт сидить, таж якбишь не мусїв тут у тій кузни кленати свою біду, то не було би на сьвітї різного тобі чоловіка.

Коваль, як то учув, то надув ся так, як его ковальський міх.

Того вже було чортови за багато, гнівало его, що коваль надув ся, тай що паниско з него сьміяв ся.

— Іще і той будо з мене сьміяти ся! — лютив ся він. Чим він від мене красший, той паниско? Хто людською працею жие, чужими руками обраляє ся? Від чїх боків мужицька шкіра тріскає, тай кров тече потоками?! Не через тебе, панку, у підземних дірах люде гниють, дівкам обтинають коси, молоді чоловіки карабіни носять, а їх жінки до двора забирають?! З мене він буде сьміяти ся тай хвалити коваля! а що би він сказав, як би ему коваль яку кривду вчинив? Чи не метав би ся гірше чорта? — Уздримо! — — — — —

Коли в ночи коваль здрімав ся, сидячи перед образом чорта з зубком у

руках, чорт відорвав ся від стїни, за-
свислав вітром тай закрутив ся високо
у воздуху. Великі его крила простерли
ся як чорна хмара і як хмара снадав
поволи на панський двір.

Нан був богатыр, мав великі маєтки:
червоні чвертками мірив, у мисках сплі-
снїлі мідяки пересушував, а банки у
звоях полотен держав. А що дорогих
уборів, золота, сїрбла та иньшого бо-
гацтва там було!

Чим низше чорт над двір спускав
ся, тим глибокий сон на всїх нападав;
не лиш нан, нанї тай усї слуги поза-
спляли, як би їм хто каменем голову
приклав, але навіть пси тай сторожа,
що як день, так ніч пильнувала двора,
занала в глибокий сон.

Чорт припав до двора своїм прозо-
рим тїлом і проник ним аж до споду.
Здіймив з плеча ковалевий мішок від
вугля, що взяв був з собою з кузнї,
тай що було, зачав у той мішок наби-
вати: де були які гроші, сїрбне начине,
золоті перстенї, заушницї, шовкові су-
кнї тай деяке иньше дороге фанте, —
все пхав у мішок, котрий що раз більше
розтягав ся тай грубїв.

Коли вже вибрав все до чиста, взяв
мішок на плече, пішов назад до кова-
ля тай законав під стїною, де був

намальованій. — — — — —

З полудня чує коваль якийсь гамір коло его хати. Пес лає, люде голосно говорять і як би рикалями копали землю. Коваль виходить із хати тай очам не вірить: з під кузьні витягають его мішок від вугля, повний грошею тай ипшого добра! — — — — —

Беруть коваля, кують, тай ведуть до темниці. Бідний коваль не знає ні за що, ні чому?

Питає людей: за що кують, волі збавляють?

— Та ти ще питаеш? — говорять люде. — Та не твій то мішок? не пізнаеш? не під твоєю то кузьнею его найшли? не ти хотів усе панське майно зрабувати? не ти наставив ся на панський маєток, тай панське добро трибував собі прпевоїти?! — — — — —

Сидить коваль у темниці, сьвіта божого не бачить; холодно тай вохко; жаби тай гаде повзає по тілі. Ні на чім лягчи, ні вкрити ся, лиш один околіт кинули під голову.

— Господи милосердний! — За що то на мене попало? — плаче сиротице коваль. — Чим я так прогрішив ся, аби

надо мною збиткували ся, тай аби я таку кару тернів?! Ні гірший, ні дїшній я був чоловік від других; от хиба тільки, що пив тоту чортівську горівку, що вона розсаджувала менї мозок, тай палила серце, тай тільки мого грїху!“

Не знає коваль, коли ніч, ні коли божа днина: темно тай темно, гей би у грїб живого поховали.

— А видиш, на що ти мене дразнив! Тепер маеш за своє! — зашуміло над ним у темниці.

— Іще й тут не даеш менї спокою, ще й тут мучиш мене, чортівська сило! Кажеш, що я тебе дразнив, — а хтож тому більше винен, як не ти сам?! Хто менї крови ще більше до мозку доливав, хто піддавав чортівську горівку?! Не ти?! А тепер кажеш, що я тебе дразнив! Як би не чортівська твоя горівка, я був би стояв з клеветцем тай кував! То твоя горівка відривала мене від коваля та коли вона мене розібрала, тоді я брав ся тебе малювати.

— Не дурний я тобі відбирати горівку — каже чорт: не пив бись моєї чортівської горівки, я не мав би був над тобою ніякої сили тай не міг бим над тобою німстити ся; а тепер маеш за своє, повісять тебе на шибеници тай менї душу віддадуть.

— Берш, муч, катуї, ріж на кусні — най вишу на шибениці, най ворон тіло мое рве, але най лиш душа моя не пропадає! — просить ся коваль.

Велика розпука відобрала ему сплу, майже не тямив ся, що з ним діє ся, не знав, чи він живе, чи ні! — — — — —

Довго так лежав, склонивши голову на околіт.

Аж ось щось ніби слабій проміньчик проник густу темряву темниці; занесло сьвіжиною зелені і пільних цвѣтів. Десь здалека доходили якісь чудні голоси, ніби сьнів птахів радісний, тихий сьміх, голос граючого по камінях потоку, а відгомонім тих чарівних звуків грали ліси, гори, долини, луки, діброви, води і облаки, і все те зливало ся в одну могучу мельодію: „Слава во вишних Богу і на землі мир, во чоловіціх благоволеніє“!

Ясність така ударила, що коваль аж за очи взяв ся. Що се! День білий, совічко ясне увійшло до его темниці?! То ангел божий, білий як сніг яснів перед ним, блищав промінем срібної зьвізди, дрожав блиском ранної рєси.

— Бог мене прислав до тебе, ковалю — каже ангел — встань і йди за мною!

— О! Боже, чим я у тебе на те заслужив, що ти до мене своїх послів посилаєш? — питає зачудований коваль.

— Ти був усе добрий чоловік, та лиш тебе та чортівська горівка губила; але за те, що ти чорта гнівив і дразнив, сьмішив перед людьми, Бог розказав вивести тебе з тої темниці.

Ангел доторкнув ся кайданів, а кайдани з бреньком упали; доторкнув ся залізних дверей — а замки тихо порозсували ся.

— Іди до дому, сиди тихо тай не гніви Бога тою чортівською горівкою — сказав ще ангел і відлетів до неба, а за ним потягнула ся струя блискучих зьвізд тай лишила ся довга, біла дорога. —

Другої днини розпесло ся селом, що будуть коваля вішати, що пан поставив велику шибеницю тай спровадив ката.

І справді так було.

Вивели коваля з темниці тай повісили.

Вертають ся люде назад домів — аж чують: щось кленцає у кузні. Ідуть у середину, а коваль стоїть при ковалі тай мучить кусень заліза.

— Та тебе щόлиш повісилл, а ти тут куєш?! — чудували ся люде.

— Та як повісили мене, коли я тут! — каже коваль.

Дюде повертали назад під шибеницю, а на шибениці не коваль, а околїт, що ему дали були до темниці під голову.

Побіч околата висїла ще кінська кість, тай кінські конита: „на знак божої мочи тай чортівської сили“. — — —

У кузнї коваля нічо не змінило ся. Так само санів мїх, гримав клевець, так само стояли плуги, борони, колеса, лише чорта на стїні не було.

Коваль чортівської горівки і до рота не брав тай жив, як сьвіт приказує: „Бога не гнїви, чорта не дразни“.

Але чи ковалеви добре з тим було? казка не каже.

II.

Сумно дивила ся малими віконцями до половини запала в землю хатина; сумно хилила ся причіплена з боку комірчина. Тоскно розкладала яблінка росохате гіля над шматком города, обведеного поломаним плотом.

І небо засувало ся чорними хмарами, тоскно вогким холодом мерчїв дощик.

Сумно тай тяжко було Матїєви на серци. Сїв на лавици, опустив руки на колїна тай упер очі у запічок.

У хаті було бідно, холодно таї сумно як на дворі.

Матій зітхнув глибоко.

Біда, біда зо всіх боків біда!

Одиноким богацтвом у него була его жіпка, хоть була така бідна як і він.

У бідності пібрали ся таї піяк з неї було вийти.

Уже якось свою біду переносив би, коби вона при нім так не бідувала тяжко.

А вже найбільше дерло ся ему серце, коли вона стала на біду нарікати таї нагадувати, як еї сватав один найбільший богач в селі, а вона не хотіла йти через те, що він був удовець. — Пішла за парубка таї бідує.

Матій коли се учує, якби хто ніж устромив ему в серце і як іде коли попри обійсте богачеве, то відвертає го-чову, щоби не видів его добра.

А богацтво у него було, богацтво! Будинки, обороги, стоги! Усі ему завидували, хоч і знали, що то не конче із чистої руки. Усі знали, що у него на печи сидить ніби дитина, ніби незнати що. Ні рук у того, ні ніг, лише голова велика як гарбуз, таї страшні ввалоні очи. Ніхто не видів ніколи, щоби то коли з печи злазило. — А убрание так, якби яке попятко: шовкове плате на

то купували і їсти тому дають, лиш ніколи страв не солять. Дівка, що у них служила, розповідала, що раз дала була тому солену страву, таї тої ночі щось піднесло корову у стайни аж під бантини.

Та чи одно таке люди розповідали, та що з того? Через те богач таки богачем панує, а его жінка з ним біду товче. — — — — —

— Чому ти, чоловіче, так сидиш? Чому не ідеш до кого хоть ціном ударити, — розсердила ся на него жінка. Я не маю, що в горнець покласти, а він сів таї сидить якби у яке сьвято.

Матій не сказав ані слова, затагнув капелюх на уха таї поплентав ся просто до корчми. — — — — —

У корчмі було повно людей, бо на то корчма, аби люди ходили.

Богач іде, щоби забавити ся, а бідний, аби червака заморочити. — Газдам газдівство у голові, то як і зійдуть ся, то бесіду про газдівство заведуть. Один журить ся, що бульба гниє, другий переорює жито, посіяв гречку, а гречка також хибла і ячмінь плохий і гарбузів не буде.

— Так буде, як Бог дасть, — по-тїпають богомільці. Все в Божих руках. Той що сїє тай оре, з Богом держить спілку. Ти, чоловіче, зроби своє, а Бог як схоче, то зародить, а не схоче, то абись не знати що робив, то нічо не вдіеш.

— Та бо не всі з Богом тримають, а збіже у них як море, а трави аж покладають ся — завважав Матїї.

Люди усміхнули ся, усї знали, що то бесїда против Івана Гаврилюка, що тримав хованця на печи тай від часу до часу ходить до пусого дворища серед поля, де той — не при нас кажучи — своє товковиско собі обїбрав.

— Не завидуй ему, чоловіче, не завидуй, — обїзвав ся один старий чоловік. Тут збіже як море, а там „плач тай скрежет зубів“ — як у церкві говорить ся.

— — — — —
Двері з розмахом отворили ся — увійшов Іван Гаврилюк.

— Абрамку, горівки — крикнув ще у дверех. У корчмі ніби вітер подув, люди загудїли як пчоли.

Іван хоть був богач, не був скупий як иньші богачі, любив гостити, а що уже великі дїти у него поумирали, то він розжалує ся, просить пити тай приновідає: „то у мене родини, хрестини, то мої

свати, весіля. На кого я роблю, на кого працюю? — от тільки, що наню ся тай забавлю ся з людми“.

Чарка пішла кругом, та лиш чути було: „Дай Боже здорове, пийте здорові, дай Боже і нам і вам“....

Від горівки кожний стає жвавійший, як кінь, коли вівса поноїсть.

Тоті, що ще не давно журпили ся гадівством, як не тоті стали; весело сьніють, величають Івана богацтвом та маєтком. Веселійший над усіх сам Іван — піднер голову руками тай став на цілій голос сьнівати.

„Ой по над бір великий
Ходить ворон дивий,
Та не цілуй, куме, куму,
Бо то гріх великий.
А я того гріху, гріху,
Неспокутую ся
Та най свою куму люблю
Хоть націлую ся“.

За ним підтягали і другі, але недо-сьпівували цілої сьніванки та якби лиш доповідали: куме — куму — гріху — націлую ся. — — — — —

У другім кінци стола, де сиділи бідніші гадзи, тай чарка не так з часта доходила, зачали сьнівати напругив богачів:

„Ой богачі, богачики,
 Незбивайте суму,
 Не помрете на холеру,
 Помрете на джуму.
 Як будете, богачики,
 На джуму вмирати,
 На кого ви свою суму
 Будете лишати?“

— — — — —
 — — — — —
 Уже було пізно. Матій стояв на порозі тай дивив ся, як місяць по небі ходить. Коли вийшов Іван тай озпраючись то поза себе, то на місяць, поминув дорогу до села тай пішов у поле.

— От звідки маєткн беруть ся — сказав сусід Матія і штуркнув его під бік. Не було сумніву, що богач йшов до старого двора, що стояв серед поля. —

— — — — —
 Не від тепер люди знали тай розповідали, що у тім дворі „той“ — пречби ся казало — дає людям гроші, а люди там ходять тай душу ему свою занесують.

Знав те і Матій ще від малого хлопця та так бувало боїть ся старого двора, що і у той бік не дивить ся. Але як узрів на свої очи, що йшов туди богач серед ночи, щось якби обернуло ся в его нутрі тай шепнуло до уха: „Не

будь дурний тай не давай ся біді загри-
зати". — — — — —

Одної днини над вечер виїшов Ма-
тій з хати тай хильцем, щоби жінка не
виділа, направив ся по за село в поле.

По дорозі було тихо тай пусто.

Старе дворнище шкірило ся з да-
лека повибиваними вікнами та полома-
ними дверми. Великі сумні тополі стоя-
ли якби на сторожи двома довгими ря-
дами і вели під самі стіни двора.

Густий здичілий сад збігтий в одну
куну стремів подекуди острими верха-
ми дерев, повикручуване галузе спу-
скало ся аж до землі і пугало ся зо свер-
бусом, корчами бзими і малиняку. Роз-
зявлені дунла, волохаті мохом пняки
прикидали ся якби якими нічними зві-
рами і ховали ся у загопи брощви.

Ніч що раз більше на дель наста-
вала, міцніла і прикривала все чорними
опонами.

Довга блискуча смуга ще ярко ясні-
ла на рубках небосклону, а заросла осе-
том і рястю конанка блщцала конаючим
оком і жалібно споглядала на покривлені
і обдранані галузем стіни. — — —

Матій ішов тихо, не оглядаючись. Страх его ханав за серце і тиснув за груди. — Станув. — Обтер рукавом зіпріле чоло.

— Ні, не верну ся! Біда страшнійша, — сказав до себе і відважнійшим уже кроком увійшов у довгі темні сїни.

— — — — —
— — — — —

Щось велике, чорне залопотїло над головою тяжкими крильми і зареготало ся. Цїла куна лиликів порхнула у широкий простір і крутила ся тихим, нерівним летом.

Темнота хопила его за очи. Він зачав мацати руками по вохких спорохнїлих стїнах. — Прогнилі дошки розсипали ся під ногами, а за кождим поступом наступав на ховзкі тїла ящірок і жаб.

— — — — —
— — — — —

І знов занерло ему віддих у грудях, волосе зачало ставати дубом. І знов щось дико засьміяло ся, а дві великі, блискучі, жовті лїхтарні висували ся з темряви і йшли просто на него.

— — — — —
— — — — —

Загудїло якби підземним громом. Вітер засвістав щелпнами і пошумів долї

тополями, а реготливий голос крикнув тричі — пугу — пугу — пугу.

Нараз бухнуло червоне сьвітло, двері відскочили і рознали ся на дві половини. На порозі станув пан у червоній шапці з люлькою в зубах. — — — — —

Матії низько поклонив ся.

— Як називаеш ся? — питає пан.

Матій сказав своє імя.

— Веди его! — крикнув пан у темряву.

Блискучі ліхтарні потахли, великий чорний кіт лїниво протягнув ся, вигнув у каблук як гора хребет і скочив у червоне сьвітло. — — — — —

— Ходи за мною — сказав до Матія.

Пан десь здимняїв.

Огонь потах. — — — — —

З потухлим вогнем десь пропав і Матїїв страх і ему якось стало легко і весело.

А кіт веде его якимись такими довгими покоями, що краю їм не видно, а все аж ясніє від золота і срібла. „Червоні“*) тай „сороківці“ понасипувані як збіже у шнихлірах, а мідяків лежало всюда по підлозі як ріни.

*) дукати.

А нікого нігде не видно, лиш кіт тай він.

Лишби зігнути ся тай ухопити скілька пригорщ — а вже було би з чого жити мужикови. Але як его лиш кортячка ухонить, кіт зараз озерне ся, якби знав его думки.

Десь може у десятій, а може в дванадцятій кімнаті були якісь бічні двері відхилені і чути було людську бесіду. Він глигнув і очам своїм не вірить. За столом сидять усі богачі з окресних сіл, а між ними і Іван тай в карти грають.

Кіт махнув хвостом, а двері замкнули ся і засунули ся муром.

Вони пішли дальше.

Нараз знов потемніло.

Якісь високі стіни обіймили его зі всіх боків, дивить ся, а він у якійсь малій комірчині з одним вікном у горі.

Десь якби з під землі вискочив панок.

— Ти прийшов гроший зичити? — каже до Матія... Матій утішив ся, що ему сам панок піддав такий розумний сносіб.

— Та просив бим ласки вельможного пана — каже він, низько кланяючись.

Пан усміхнув ся, а очі загоріли огнем.

— Добре — каже пап — і блиснув довгим ножем.

Матії остовпів.

Плюнь тому в очі — і пробий сям ножем, а дістанеш гроші.

Матіїви якби щось піднесло в гору очі, він дивить ся, а перед ним висить на стійї рознятий Христос.

Страх, жаль тай якась з під самого серця злість проймила его душу. Почорніло ему в очах, зашуміло в голові і цілий світ пішов кругом.

Колїна під ним дрожали, угнунали ся — він унав на землю тай перехрестив ся. — — — — —

А то як не зашумить, не зареве: Ціле дворище гоїдало ся якби у воздухах. Конанка блекотїла кипячим болотом, кряк, скрегіт, шум гудів одним страшним ревом.

Під землею якби щось тяжко стогнало, сова жалїбно кричала, кіт м'явкав не своїм голосом. Лілики крутили ся як ворони над стервом, усїяке гаде тай різна погань лізла ему до очий.

Нараз як щось не пїрве его — та не шуриє ним через вікно, що лиш в ухах зашуміло. — — — — —

Другої днини знайшли его люди у рові без памяти.

Довго болів він, довго лежав, заки зміг знов взяти ся до роботи.

Тенер він на ні-на-що більше не покладав ся, лиш на свою працю. Маєтків не доробив ся, але і біди не було. —

Аж якось незнати звідки взяв ся в городі корінь бзини. Магій не втерпів, взяв сокеру тай став вирубувати.

Коли в последнее зарубав, сокира впала ему з рук, скрутило цілим его тілом і відоймило обі руки і ноги.

Жінка також якось несподівано умерла, а пусту его хату обходили люди як старе дворище серед поля.

Хмарниця.

Сонце горіло на розпаленім мертвім блакиті. Із самого ранку воно вже розпалало, а чим більше ішло до полудня, тим більше розпикало ся і горіло палючим золотим вогнем. Парнота та спека заливала усї кути землі; блакит, як розпечена у гуті шклянна баня, вкривала з усїх боків землю і придушувала тяжкій, розпаленій, непорушній воздух.

Збіже мов золоте море, завмерло у тихім фильованю, червоні маки у тяжкій задумі поспускали головки, а сині блавати дивили ся тихо і лячно широко отвореною зїницею.

Гори вкривали ся мраками, якби ховали ся перед чимсь страшним, що висить у воздуху.

Сонце, заросле осетом озеро, тихо мїло і розслабало. Ластівкам онадали крила, а крикливим чайкам завмерав голос у гортанках.

На розлогих ланах блїдли китиці конюшини, шурили головки і прислухували ся чомусь — щось довкола заливало

пустошем і якоюсь тривожною мертвою. Змучений парнотою чоловік обтирає рукавом піт із чола і несміло зазирає на сонце, товар на пасовищі непокоїть ся і розбігає ся.

Сонце жарить, пече, горить. Земля розсікає ся з шнар, тріскає в колеса і звізди, трава жовкне, вяне, а через обвисле листе дерев некуче сонце кидає блискучі горячі пляма. — — — —
— — — — — — — — — —

Аж ось від заходу стала підносити ся велика чорна зловіща голова.

Легка неовна блискавка мигнула стрілою. Знов тихо і парно, лише чорна голова росте, більшає і суне ся в гору.

Усе порухало ся.

Дуже теплий вітер подув сильно, морщив на плесах воду, ханав скошене сїно, обривав листе, нїс порохом і дрібним рїнем.

Стемило ся. — Густі хмари затягнули цілий небосклін і закрили сонце. Десь якби здалека доходив відгомон сильних громів, а блискавки щораз частїйше дерли чорні шмати хмар.

Над горами висїв у сиві і жовті пруги кадовб хмарниці, а над нею висїло велике червоне сяєво.

Гук громів зближав ся, червоне сяєво погасло, а нагомїсть впринали один

із за другого сині і чорні боввани, товпили ся розбивали і крутили якби в яким невольнім танци.

Птахи ховали ся під галузе, переляканий товар біг з поля, що ледви настухи могли его здогонити, люди заперали вікна і двері, гасили огонь у печи.

— — — — —
— — — — —

Михайло Федів ніколи не лягав у полудне спати, а тепер як на то заснув, мовби хто каменем голову привалив. Его називали ще Дебровим, бо хата его стояла край села над деброю тай усі знали, що він щось від тучі знав.

Тому то тепер не один згадав про него в селі, а він спав твердим сном і не знав, що дїе ся.

Перелякана жінка ухопила его за плече і стала будити.

Михайло схопив ся і глянув у вікно.

Із за вікна липнуло вогнем і зареготало ся страшним трескотом.

— Режочи ся або й ні, а се вже тобі не буде дозволене, — бурмотів Михайло злісно і завзято.

Груба каламутна пільма топила ся, спадала що раз низше, роздувала і грубіла.

Нараз якби пукло дно озера; Пільма прoderла ся у брудні, розтріпані шмати

і посинали ся грубі як головки лещику замерзлі грудки леду.

Михайло ухонив із за образів поясок, що ним він у церкві підперізує ся, вибіг з хати і гейби пірнув у темряві.

Біг до старої дзвіниці, що стояла побіч церкви, якби підперта високим росяхатим явором.

Розібрав ся, підперезав пояском і потягнув за шнур великого дзвона.

Дзвін ані рушив ся. Він потягнув другий раз, дзвін ударив серцем у крису, але голосу не було, аж за третім разом крикнув: „стій! стій! стій!“

Хмарниця закрутила ся стовпом свого диму і роззівпла ся вогнем і заревіла громом.

— Пусти! пусти мене!

— Не пуцу! не пуцу! — гудів поважно дзвін.

— Пусти!

— Не пуцу!

— Пусти хоть на кусник поля!

— Не пуцу на поле, — іди лісом.

— Я хочу поля! — ревіла хмарниця.

— Лісом, лісом — відповідав дзвін.

— Поля, поля — клекочуть брудні жовті боввани.

— Лісом, лісом — гуде дзвін.

— Позволь хоть поступити ся, моя
війско бунтує ся — благала, а за нею
клекотіли як у неклі, блискавки крутили
ся як вуже і отвірвали занінені кровію
пащєки, ішли пожирати, нищити, губити.

— — — — —
— — — — —

А дзвін приказує голосно, остро,
неумолимо: „лісом! лісом! лісом!“ — —

— — — — —

З розбитою грудею, з покорченими
руками, з повикручуваними пальцями, з
роздертим на шматки нутром хмарниці,
то підносила ся, то спадала в долину,
витягала голову як птах, коли хоче
летіти.

Нараз засвістала вітром, аж земля
затрясла ся і поволи піднесла тяжкі як
олово, крила і навернула в бік понад
гори.

З гуком, ревом і клекотом, якби рза-
ли стада коний, безліч голов, кадовбів,
рук, віг, крил нутало ся в один клубок,
видало стрілами і летіли за нею в бе-
зодню чорного небосклону. — — —

— — — — —

Зашумів і застогнав ліс, погнули ся
до землі дерева. Трескіт, шум, блиск. Па-
лючі стріли колять столітні дуби, від ле-
дяних куль обєннає ся листє, обламлює
галузе. А серед лоскоту громів, шуму

вітру, серед зойку пливе чистий голос
дзвона чим раз далі й далі. — — —

Матія Михайлового сусіда захопила туча з кіньми і возом у поли під самим лісом. Вітер мів порохом в очі, завертав віз, блискавка і громи пуджали коні. Мусів спустити ся на волю божу; відняв від воза коні, причепив до драбини, а сам сів під віз, аби перебути лиху годину.

Аж чує: застогнав ліс — вітер же не, дерева гнуть ся як колосе в поли.

Шум, ломіт, лоскіт, страх хапає за груди, серце перестає бити, а грім за громом ціляє. Хмара стручає хмару, а нараз не видко стало ні хмар, ні ліса, ні поля, лиш гук, шум тай вода. — — —

Поволи дощ ослабав, робило ся тихше, а холодний, чистий, прозорвий блиск залпвав воздух.

Ровами плила вода, по небі пересували ся легкі, білі хмарки, сонце обтирало заплакане лице. З поля тягнуло сьвіжостию трави і цвітів, лани збіга гейби купали ся у чистій воді втішні, що туча їх не доторкнула, лиш змучила і зосьмішила ліс.

Галузе поломане, обдерте листе лежало купами перемішане з ледом. Одні дерева повирвані з корінем свирали ся

на міцнійших своїх товаришах і привалювали їх своїм тягарем. Цьніші крайні лежали до гори корінем у ровах води, що з гнівом, гуком і трудом продирала ся через покладені їй запори. — — —

Матії довго не міг прийти до себе, оглядав ся, якби сам собі не вірив, що він живе і нічо ему не стало ся.

Зітхнув глибоко і перехрестив ся.

Вокруг него було так тихо, спокійно, що якби не мокре шмате, не переполохані коні тай не поломаний, не збитий перед его очима тучею лїс, то видїлоби ся ему, що лише страшний сон его мучив. — — —

Коли се щось ударило его в саме чоло.

Грудка леду як голубяче яйце лежала коло его ніг.

Він підніс і розкусив — а там було чотири листки: яворовий, клиновий, осиковий і смерековий.

„Простибіг“.

— Від неволі тяжкої! Від постелі смутної! Не гідний заробити, не гідний заслужити! Не уменшітеся людкови за той крейцар мелецький! За здоровечко ваше миле, за худібку вашу, за постуночки ваші любі, за душечки померші! — — — — —

Чути було від ранку до вечера жалібний голос старця змішаний з тунотом коней, тарахканем коліс таї людским гамором.

Де хто від довгих років, де хто від дитини памятає на мості при гостинци каліку з грубою через плече з міховця торбою таї двома великими палицями.

Чи снєка, чи доц, чи вітер в очи віє, сидить він на маленькім стільчику, як на зачарованім під землею камені прикований якоюсь страшною покутою життя.

Витягає пожовклу руку і жалібним голосом просить змплованя людского, щоби зглянули ся на бідного каліку, що не гідний заробити, не гідний заслужити.

— З землі сотворений, до землі пригнаний, біг лиш думкою за тими, що по ній ходили, водив лиш оком по знайомих і незнайомих лицях: грубости, захланности, п'яньства, скуности; — посилав против них одіте, в жебраче лахмате слово і чекав „чуда“, аж воно пробе дорогу до зледенілого серця, через грубу кору затверділого сумління порушить в нїм біль і тревогу. — — — — —

Жите біжить — і про жите дбає.

Веде богач воли на ярмарок, старець стрічає его словами: за здоровечко ваше, за худібку вашу! — Богач з першу не зважає, аж врешті щось ним еснул, сягнув до череса, щоби крейцаром від клопоту якого відкунити ся.

Молода жінка снішить до хати, несе дітям колачки. „За душечки померші“, чує вона із за гуркоту гостинця і нагадала про двоє маленьких, котрим так само носила з міста колачки: „за Василька і Марійку“ — шеннула з тиха і дала старцеви два колачки. „За душу Николи“ — сказала друга і кинула крейцар жебракови. „Царство ему небесне“ — просить дід Бога, а голос его потряс душею уже немолодого, але ще годного чоловіка і він сягнув до мошовки; думка

за горами, а смерть за плечима, треба
ему дорогу і на другий сьвіт ладити.

* * *

Сонце стало западати за золоті лани, кидало погасаючим промінем на села і дерева гостинця. Змучене своєю буденною працею ще в останнє кинуло пригаслим оком на калікого старця і пірнуло у води, щоби викупати ся, відпочати і завтра знов будити людей, гонити до праці, придивлювати ся їх надіям, смуткам і радошам.

Поволи затихав ярмарочний гамір гостинця. Тишина стала уповивати ся сумраками і зависла над головою старця, що лишив ся сам оден, бездомний з молебними словами на устах, що летіли у пугу пространь. — — — — —

Нараз чутке его уxo настроїло ся. З далека доходив туніт кінських копит, а за ним виринали з сумраків високі клуби пороху. „Від неволі хатної, від постелі смутної“ — завів дід захриплим голосом, коли зрівнала ся з ним чвірка з поїздом.

Вельможний пан сидів у поїзді.

Приповідка старця стрілою ноцілила его в саме серце, сягнув до кишені і кинув жебракови червоного. По хвили

однак сумліне его вирівнало ся, як вода
коди по ній прутом ударити, жаль зро-
било ся ему щедрої милостинї — казав
обернути конї і віддати собі червоного.

— — — — —
— — — — —

— А мій простибіг? — питає дїд.

Пан узяв кусень панеру, панисав
зачуті слова.

— Від неволї хатної — від постелї
смутної...

— А тепер беріть червоного і пере-
важте — каже дїд.

Пан зблїд як полотно: панїр пере-
важив золото. Подумав, лишив червоно-
го дїдови тай крикнув на фірмана. Ко-
нї рушили з конит, а старець довго ди-
вив ся на смуги пороху, як надали у
темряві сумраків.

Рожа.

— Ха, ха, ха! — лунало довгою вулицею просторого села від срібного дівочого сьміху.

Сонце заходило вже на ніч, лишаючи за собою червоні гори хмар з позолоченими вершками і глибокими повірізуваними зубами. В червоній тїни немов кунало ся ціле село, довга вулиця і гурток дївчат, що йшли з кужілями в руках, голосно сьміяли ся і весело перекидали ся словами.

— Ого-ти Анна рада буде, що тільки дївок іде до неї на вечерниці.

— Чи то їй новина? У неї все багато дївок на вечерницях!

— Та бо до неї і найбільше парубків сходить ся!

— То правда: у нікого ніколи нема тільки парубків на вечерницях, що у неї.

— Певне любисток варить тай дає їм пети.

— Ат говорите, як би справді парубки задля неї приходили! Не мали би

за ким ходити та за такою старою бабою! — сказала висока, білява дівка.

— А чому-ж ходять?

— Ходять за-для дівок, що до неї сходять ся.

— Коли бо нераз парубки волять ходити за бабами, а на дівок і дивити ся не хотять.

— Є такі дівки, що за ними не ходять, а є й такі, що ходять.

Вона ішла рівно і сьміливо, очи її весело блищали, а з під червоної платни висіли довгі, русі у червоних биндах коси.

* * *

Блакитні гори хмар укрпи ся як би сивим туманом диму. Сивий сумрак стелив ся селом і плів гейби ріка довгою вулицею.

На воротах стояли дві жівки.

— Ого! Вже десь біжить на вечерниці Лукіянова Марица, — завважала кума Михайлиха до куми Процихи.

— Бабі ще ноги не застигли, а внука уже на танці жене!

— Або їй баба в голові? Їй коби парубки та гульки.

— А водить вона їх, водить! Ні одного відай нема в селі, аби за нею не ходив!

— Дай Боже, аби їй то на добре вийшло!

— Як собі постелить, так ся виспить!

— Господоньку сьвятий! — тай маму має!

— Кажім, що кажім, а з такої мами шкіру дерти би!

— Говоріть ви, кумо, своє, а я вам кажу, що Лукіяниха ще гонорить ся, що таку полетушу доньку має. Якось мені самій казала, що як би її Марину ланцом привязав, то урвала би ся тай пішла-би на танці.

— Гей, гей!

* * *

Щось шеноче вулицею? То вітер жене низом, зриває китиці бодаків, розсіває їх легким пухом, перебирає пошід плоти вершками крониви і хитає довгим гилем верб, що стоять по обох боках вулиці, ніби щось розмірковуючи у своїх великих головах. На темній блакиті блиснула зьвізда, як дівчина, що вибігла за ворота і виглядає милого.

Ось і він... Тихо зза гір скрадає ся ясний, веселий, вплив на чисту блакить, а з ним усе засіяло, зрадїло. Горби, дерева, хати ніби прибрали ся у дорогі, сріблом шиті убори і весело сьмі-

яли ся. Сиві, чорні хмари збили ся в густі клуби і як зависні баби підслухували любую розмову закоханої пари. Заздрів то збиточний вітер, пігнав за ним легким посвистом і розбивав на кусні чорні боввани.

І знов спустив ся на землю, дунув довгою вулицею, потряс вербами, зашестів буряном і торгав і підноси́в криси високих капелюхів та розгортав поли одежі парубків, що йшли вулицею.

— Щось вітер нині розіграв ся, — сказав один парубок, придержуючи капелюх на голові.

— Справді розіграв ся, жене вулицею, аж порохом мете!

— Може він де зговорив ся з якою дівчиною тай кванить ся на вечерниці.

— І спішно йому, нема що казати: усе наперед вириває ся.

— Відай і між нами є такі — завважав иньший парубок.

Усі голосно засьміяли ся. Не сьміяв ся лиш один, що йшов на самім переді. Хмуро насунув брови і зпехотя перекинув сердак з одного плеча на друге.

— Не знати, чи буде у Анни Марина Лукіянова? — кинув знов по часі один з парубків, і знов усі зареготали ся.

— Хто найдовше за нею ходив, той найліпше буде знати, — промовив нарешті хмурий парубок і зиркнув боком на невеличкого, сухорлявого товариша, що йшов побіч него.

— Ходив, доки ходив, а тепер найчорт за нею ходить, я певне не буду такий дурний, — відгризав ся сухорлявий.

— Лиш не зарікай ся, не зарікай ся, бо ми і таких виділи, — кепкували парубки.

— Хто не хоче, то най не зарікає ся, а я можу заречи ся, мені вже доста того! Вона знає лиш кожного за ніс водити! Зразу привидає ся, що ніби любить, а потому на сьміх підймає!

— Тепер так говориш, а що було, як Василь за-для того хотів її з танцю виганяти? Чи не ти бив ся з ним?

— Бив ся, бо ще її тоді не був добре визнавав, а тепер добре вже її знаю.

— Ти гадав, що будеш найліпший, а то ліпші найшли ся, — посьмішкували ся деякі, зиркаючи на парубка, що все з насупленими бровами ішов на самім переді, а хороше його лице ще більше насупило ся.

Вулиця кінчила ся. Хмурий парубок ненадійно обернув ся до товаришів і затиснув кулаки.

— Слухайте, — сказав він придушеним голосом. — Нема тут між нами відай ні одного, аби за Лукіяною Мариною не ходив тай аби вона його в дурні не пошла. Не шкодило би і їй притерти носа і показати, що ніхто не є її дурнем.

Парубки нащурили вуха.

— Зробім раз так, — говорив далі парубок, — аби сьогоднішнього вечера ні один з нас не говорив до неї, чинім ся, буцім-то її нема між нами.

— Добре каже, — підхопив сухорлявий.

— Стрібуймо, ніщо не шкодить, — завважали иньші.

— Стрібуймо, а будемо видіти, що з того вийде? — притакували решта парубків.

* * *

Вони доходили до хати, що стояла край дороги на самім кінці села. Хата була велика з комном, побита ґонтами, але ґонти були місяцями пообдирані, а стіни сьвітили до місяця облупаною глиною. Стара дуплава грушка широко розкладала довге гия, а до неї тудили ся куни розвіяного вітром лабузу.

Стодола стояла на розтвір, двері від колешні унали на землю, а при воротах гоїдав вітер відорваною латою.

Був статок, лиш не було кому про него дбати. Ѓазда вмер, а їаздиня байдуже, не розцибала ся. „Доста вже напрацювала ся та свїта божого не бачила“, — говорила нераз удова. Чоловік був добрий їазда, але лотока, держав її в руках. Коли вмер, удова гуляла, справляла вечерницї, поїла парубків, а про їаздївство не дбала.

— Слава Ісусу Христу! Боже помагай! Добрий вечір! — вигукували парубки, входячи до хати.

— На віки слава, дякувать за слово добре! — відповідали весело дївки.

— Просимо близше, — припрошувала їаздиня.

— Не просїть так дуже, бо не знати, чи всі нам тут будуть раді!

— От як, згонорили ся! Хотять, аби дївки самі їм на шию вішали ся! Де є дївки, що би не раді були парубкам!

— Гадаете, що всі дївки так, як ви, Анно, — бризнула словом Марина.

Дївки засьміяли ся, а парубки ніби не чули того.

— Або що: неправда? — Скажіть, що неправда! А хто вам то повірить! — відгризала ся Анна.

— От! Се раз Анна, от! Баба сїм миль ізза пекла, все ріже в очи, — підлещували ся парубки.

— Як своїй свого вихвалює, — вмішала ся знов Марина. — Але що правда, то правда, — притакували дівки сьміючись. Але парубки знов чинили ся так, буцім то їй не чули.

— Не ваша правда, а моя, — обставала при своїм Анна уперто.

— Так і є, Аннина правда, все на верха, — договорювали парубки.

— Се справді так є, але сїдайте, чого стоїте, — припрошувала газдиня.

— Дякувать, най все добре сїдає, постоїмо!

— Може більші повиростаєте. — посьміювали ся дівки.

— Уже кому, кому, а Петрови не шкодило би троха підрости, — докинула знов Марина, зиркаючи знід ока на сучорлявого парубка.

Петро удав, немов би не лише не чує, що вона говорить, але і не видить її.

Нарешті парубки розгостили ся, позасїдали коло дївок, сьміють ся, жартують, а на Марину пі один ані оком не поведе. Почне ся яка бесїда, а Марина вмішає ся, то всі нараз затихнуть; зажартув, то дівки сьміють ся, а парубок жаден і вусом не рушить.

— Що їм стало ся? Поглухли, чи який пньший припадок на них вийшов? — думала зневажена дівчина; з гнівом

відвернула очи від цілої компанії і вдивлялася в шиби вікна.

На дворі було темно, вітер заводив якусь сумну пісню, шелестів у кущах лабузу, а стара грушка тужно поскрипувала.

* * *

Марина в одно дивлялася в чорні шиби вікна, в серці кипіла злість, у голові крутилися якісь темні, пірвані думки, шуміли крильми диких птахів.

— Коби хоть чорт прийшов тай заговорив до мене! — подумала вона з серцем.

„Коби хоть чорт“ — свиснув вітер, затряс вікнами, завив диким стогном, загудів у комні і з лускотом отворив двері.

— Тьфу! пек тобі! — жахнулися майже всі в хаті.

— Запирайте двері! — крикнула газдиня.

Але двері як отворилися, так самі з лускотом заперлися, лише щось по хаті зашуміло, а стара грушка жалібно застогнала...

* * *

Марина дивиться: коло неї станув такий гарний панич, що аж очи забула. Високий, стрункий, у короткім кабатіку і маленькім з пером капелюшку. Волосе

у него чорне, як у ворона, а очі гейби чорним огнем горіли.

Він сів коло неї, говорить, жартує. Вона і собі жартує, сьміється, рада, що має з ким забавляти ся.

— До кого ти говориш? До кого сьмієш ся? — питала Анна.

Марина здвигнула плечима.

— Справді, до кого ти говориш? — питали дівки.

— Чи вам очі повилазили, що не видите панича? — відповіла сердито Марина.

— Панича? Якого панича?

Усі подивили ся по собі.

Марина нічого уже більше не відповідала. Що вони всі її обходять. Панич гарний, веселій, чим раз ближше присуваєть ся, обіймає, сьміється і шенче до вуха любі, солодкі слова.

Кров переливаєть ся їй у жилах, бе в висках, заливає певнесказаною втіхою серце.

А він шенче стиха: — Будь моя, а будеш напею, всі тобі кланяти ся будуть, у шовках будеш ходити, поїздом їздити, на пухах спати, у всякім добрі упливати, від золота-срібла блпщати.

Вона ніби не слухає, соромить ся, відвертає ся; він ханає її за руку і закладає на палець золотий перстїнь.

Вона відвернула ся по веретено — аж глиш — і вся застигла... Глишнула ще раз, а у панича кінські копита.

— Ох! Я нещаслива! — крикнула не своїм голосом, схонила ся тай просто у двері...

На воротах забігли їй парубки до рогу і хотіли задержати, але вирвала ся на силу і бігом полетіла вулицею.

Хустка їй спала з голови, сорочка розчїнькала ся, а довгі коси розплїтали ся в бігу; а він летить за нею, тупотить кінськими копитами тай питає роздираючим вуха свистом:

— Чому, чому не хочеш мене?

Вона була така легка, що не шукала дверей, а влетіла вікном до хати. Шибн за нею задзенькотіли, а з руки полила ся кров.

З тяжким стогном кинула ся в кут хати і затулила вуха, аби не чути страшного свисту:

— Чому, чому не хочеш мене?

Якась темна, густа мрака обгорнула її непрозорим туманом, збивала ся в гору, то повзала чорними, страшними бовванами. Якійсь чоловік, ніби її батько, беть ся по полах руками та вона не може його пізнати, хоть як придивляє ся, хоть як протирає очи.

Руки її пообвивані шматами, на

Фартусі червоні каплі крові, в голові горить, у вухах шумить, у грудях пече. Чорна, люта мара обхопила її довгими кігтями, гейби гадюками давить і душить за шню.

Розірвалися шнурки коралів, посипалися по землі і змішалися з сльозами матері, що як горох падали на землю і котилися по ній.

Велика, груба коралина блиснула срібним кільцем. Ні, то не коралина, то перстень, що папич хотів їй на палець закласти. Він і тепер стоїть коло неї, прошибає їй полум'ям своїх очей, скрегоче білими зубами, просить, грозить, питає:

— Чому, чому не хочеш мене?

На силу відіпхнула його від себе і затулила вуха, щоб не чути прошибаючого душу голосу, що знов тепер знижував ся до тихого шепоту:

— Чому, чому не хочеш мене?

В розпуці ломила руки, рвала волосся, дерла на собі одежу. Утомлена припала кінець стола. Коло неї мати кладе її на голову вінок, на столі стоїть зелене деревце, завітчане червоною калиною, — дівчата співвають:

„Та як его тай рубано — дзвеніло,
Та як его тай спускано — шуміло“.

І летить воно і шумить і дзвенить на старій на горбку дзвіниці. Бабу не-

суть до церкви: церков валить ся, хитає ся, спадають хрести.

З самого вершка унав хрест і поцілив її в голову. Люде підносять его, цілують, дають і їй цілувати.

Вона з криком відвернула ся і силюнула. На чолі у неї виступили каплі зимного поту, в жилах переливає ся розтоплене олово і розширає груди. Перед очима кровава пляма, люде не люде, а якісь звіри з розжертими пащеками, розпаленими язиками, а довкола глухий шум, ропіт, дивний помішаний гамір:

— Приступило, приступило, приступило!

І знов як би каменем приложив їй голову і нічого більше не чула, не виділа, лише тяжко хроніла, а з грудий виривали ся страшні, незрозумілі слова.

Прокинула ся.

Грає музика, дівчата і хлопці збирають ся на вечірницї. Ось там прищертта до лавиці куделя; веретено пряде, крутить ся, клубок з пряжею звиває ся.

— Чекайте, чекайте, і я іду з вами, — говорить щось її голосом, — а тут і він уже стоїть і кличе її за собою.

— Ні! Не дочекаєш того!

Вона ухопила клубок і кинула за ним. Клубок скочив і упав у кишеню його короткого кабатика.

Свіснуло вітром, нитка крутить ся, біжить, протягає ся, а вона за ниткою. Перекидає ся через плоти, хати, перепази, перескакує глибокі яруги, стелить ся крутими стежками, летить манівцями.

А чим далше, тим нитка скорше торочить ся, біжить, обсновує якісь дерева, хрести, могили.

Коло одної могили щось шуркнуло в прогалину, земля застогнала, облаки захитали ся, загуділо громами. Вона хотіла ударити пятою в щілину, але вітер ухопив її і поніс з шумом якимись безконечними стернями, очеретами, темними лісами.

Вітер жене, шумить, вона біжить не оглядаючи ся і не доторкаючи ся землі. За нею тряскіт, гук, падають громи, заводять сови, кракають ворони, таракотять колеса, кидає камінем і тупотить кінськими конитами.

Лиснуло озером і понесло її понад блискучі шибби. Вода чиста як сльоза, хвилює срібними хвилями. На самій середині чоловік по шию в воді; вода наливає ся йому до рота, а він усе кричить: Пити, пити!

Надармо протягає до него руки — вітер подув і поніс її далі незміреним оком облогами. Трава стелить ся буйною зеленю, а там вівці блеють з голо-

ду, а в повітрі літають страчуки і просять хресту.

Заклекотіло болото, стогне bagno, а знід него чути, як мужик воли поганяє, а дзвонять як на великдень.

І знов усе щезло, густий туман наляг довкола. Над нею і під нею чути зітханя, плачі зойки — тай грімкий туніт кінських конит...

Далеко під темним лісом блиснула звезда. Майже без духу дівчина добувала останніх сил, аби добігти до блисконого сьлева.

Вігер пустив ся низом і летів як шалений. Корчі глогу і терня шарпали її волосе, дерли лице, калічили руки і ноги.

Але най дре ся біле тіло, най тече кров! У неї лише одна гадка, одно бажане: дістати ся на ясну звезду.

Туніт кінських конит був уже за нею, коли допала до сяючої золотим блиском звезди...

То була зовсім порожна хата, лише мертвець лежав на лаві. В головах мерця горіли сьвічки, а на стіні висів образ Матери Божої.

Мати Божа ціла в золоті, два ангели тримали пишну коруну, иньші трубили в облаках, а вона піднесла високо руки, розложила широко свої пресьвяті

ризи, під котрі ховали ся сьвятці і угоди-ники божі.

— Ходи і ти тут, — сказала Мати Божа до дівчини, що ледво переводила дух.

Марина притулила ся до стїни, а Мати Божа закрила її своєю прозорою шатою.

На порозї тріснуло кінським конитом, мигнуло полумя розжеврїлх очий. Іскри розсипали ся по хатї, розлїтали ся на всі боки, лише темїли і гасли, як доходили до золотої шати Цариці неба.

Дикий крик затряс вуглами хати, затріщав дах, поломали ся сьвічки, а труи підїсе ся з лавиці.

— Шукай і ти її! — заверещав він на мерця.

І пішов шалений, некольний танець по хатї. Товкли ся по всіх кутах, човгали ся по землі, дерли ся по стїнах, перерядали кожду пилину пороху, заглядали в кожду щїлину.

А що раз перейшли, то зачинали в друге, в трете, без кінця і угоми.

Нараз зачала находити на них якась неміч, але се ще більше дразнило їх і вони ще з більшою злістю товкли ся і шукали схованої дівчини...

Минула північ.

Когут ударив крилами і занїяв. Скажений регїт замер на устах чорта, він

захптав ся і розілляв ся мазею, а труп упав у ту мазь надписованим своїм тілом...

— Виходи! — сказала тоді до дівчини Цариця небесна.

Тремтячи як лист тренети стала Марипа перед лицем Богородиці.

— Не бій ся! — каже Мати Божа. — Він уже стратив над тобою силу, але коли раз мав приступ до твоєї душі, то вона вже не буде спасена.

Як зломана лелія унала дівчина на землю і з плачем просить Матінку Божу, аби помплувала її: — Не відвертай від мене, Мати Божа, пречистого твого лица! — молила вона. — А коли мала я у серці пиху чорта, то той, гріх спокутую житем і смертию моею; лише най буду при тобі, Матінко сьвята!

Дивним чудовим блиском заспяло лице Цариці неба. Промінем тих блисків задрожали тіни, загоріли зорі, сонцем заяснів сьвіт.

— „Житем і смертию“ хочеш менї служити, бідна дитино землі! — залунав голос Богородиці серед небесної тишини.

— „Житем і смертию“, — понесло ся луною в безконечний простір сьвіта. — „Житем і смертию“, — засьнівали всі ангели на небі, заграли всі дзвони на цілій землі; а Мати Божа приказувала:

— Іди до тих, що тебе породили,

проси, аби живцем тебе у трумну поклали, тай у широкім полі на розстайній дорозі поховали!

* * *

Серед широкого поля стоїть висока могила, а під нею біла як сніг, рожева як цвіт снить молода дівчина.

Зі зложеними на-вхрест руками, у золотім вінку, з розлітеними, довгими русими косами снить вона твердим, непробудженим сном.

Не чує ні снівівів, ні музики, не збудить її з твердого сну горячий поцілуй кохання, не відновлять сльози матери. В обіймах сирій землиці, під білим покривалом легкого пуху снить вона непробуджено.

І снить вона серед німої тишини, лише куряви дрібних, кришталевих іголок, ніби сонні привиди перебігають широкі простори, летять білим туманом, аж попід далекі сині гори, попід укрите мракою село. — — — — —

Кинуло з неба снопом теплого проміння, ринула ся земля, повела довкола сонним оком і біле сяєво мраки розвіяло ся від теплого духу сонця.

Сплинули води брудними потічками, прилетіли бузьки з далеких країв, заву-

вала зазуля у зеленім гаю, задзвеніли жайворонки понад пахучими від зелені межами.

На високій могилі, у головах дівчини, виринула червона галузка з дрібними зеленими листками і розросла ся у корч полевї рожі.

І росте вона сама, одинока, під скляною банею чистої блакиті.

Ніде її живої душі, лише сонце дивить ся ясним оком понад засновані золотом поля, понад зелені ливви, понад молоде буйне колосе.

„А рожа росте, розростає ся“.

Тихенько сьпівають пісню полевї комахи у буйній шовковій траві. Винувне знід грудки зелена ящірка, протягне ся д теплого проміння, забрешить комар, затрипоче крильцем метелик, присяде, подумає тай пурхне у широкий простір.

„А рожа росте, розростає ся, легоньким цвітом обсинає ся“.

Дощик її змне, вітер обсушить мокрі листочки, розчеше довгі, тонкі галузки, обтрясе дрожачу сльозу ранної роси.

А вона підносить високо тужні, бліді цвіточки і дивить ся далеко, поза ясне сонце і сню блакить.

